

ПОХІД

З МАНЕВРІВ

Дозорці попереду —
 навпростець,
 Похідна застава простує обнізком.
 Ранок.
 Прокинувся оголений степ,—
 В стернях розхристане ліжко.
 Голову висунув аванґард
 З лісу, немов з віконця,
 Ніби думає:

— Чи варт
 Виходити на сонце?
 Думать — не зайве,—
 спритність думок
 Повинна стояти на чатах...
 Щоб кулемет у бою не замовк,
 Треба перевірити вчасно замок,—
 Як на позицію вирушати.
 Треба перевірить — чи все зробив,
 Чи завдання виконав вчасно.
 Розвідка вийшла на відстань горбів,
 На відстань дубів
 Гільчастих.
 Тачанка — вперед,
 Кулемети — в зеніт,
 Щоб «ворог» не вдарив з повітря...
 Рушили полем, по голій стерні—
 Блиска на сонці
 багнетів вістря...

II

Дозорці за перевалом майорять,
 Розвідка вже біля міста
 Вибухнуло два гарматні,

Й зашуміли, мов град,
«Осколки» смертельним свистом.
Покотилися,
Вдарили на сполох,
Зменшилась відстань дистанцій,
І вкрилось бойцями поле
Од перелісків аж до станції.

III

Аванґард перейшов у наступ.
Вдарив ворога в ліве крило —
Розпочавши атаку
зненацька
І ворога — як не було.
Бій потухав, мов огонь цигарки,
Згасало сонце, падало за ліс
І аванґард із гордістю доніс
Бойове гасло:

— Взяти Харків!

МАТЕ ЗАЛКА

СЕЛО ЗА ТУМАНАМИ

Роман

I

Є люди, що їм життя стелеться під ноги як м'який килим.
Такою людиною був Михайло Дронов. Він навіть революцію дістав у спадок, дивився на неї, як на факт, прийняв
но-своєму, посміхаючись, і ніби без жадного сумніву.

Він був чотирнадцятилітнім парубком, коли на червону
Москву звідусюди наступали армії ворога.

Старший Дронов був на фронті. Мати не могла управитися з своїм лошам-сином. Мишка в дуже веселім, але надто
сумнівнім товаристві пробайдикував три коротких, як зайчий хвіст, роки.

І потім щось трапилося...

Буває так у житті людини. Особливо в молодості. Іде, танцює, стрибає й не знає, що під її ногами з'яє згубна безодня. Але раптом спиняється, обдивляється навколо і тягне назад уже піднесу, щоб стрибнути, ногу.

Про те, що сталося, Дронов ніколи ні з ким не говорив. Навіть мати не питала.

Навіщо? Адже факти промовляють самі за себе.

Одного прегарного дня Мишка прохав прийняти його на завод. Сина Дронова Івана, що віддав під Перекопом життя за ідею, що сидів після 1905 року по царських в'язницях, звичайно, без жадних заперечень прийняли на завод.

Це було саме в тому році, коли почали устатковувати ті нові корпуси, що їх збудував ще капіталіст, але закінчити довелося пролетаріатові. Це було після років фронту й криз.

Мишка зробився монтером хоч куди.

Скоро став відомий, казали:

— Яке коріння, таке й насіння. Сам Іван ото був який робітник! (Англійської кваліфікації).

Мишка до комсомолу не вступив. Коли наважився—був уже не такого віку. Під час третього лєнінського призову, червоніючи, попрохав анкету у Туркіна, тоді вже технічного секретаря осередку.

II

Наша історія починається з того, що Федя Туркін зайшов до монтувальної.

Витягнувши довгу шнур, відшукав очима загубленого серед машин Дронова.

Мишка працював і зовсім заглибився в роботу. В таких випадках у нього жили тільки очі, і руки рухалися з дивовижною швидкістю. Мишка був спритний, витривалий і в роботі сумлінний, чого при першому погляді на нього ніяк не можна було припустити. На заводі його знали. Сергій Олександрович, завідувач монтувального цеху, вважав його за одного з найкращих.

Недивно, що коли на заводі розпочали соціалістичне змагання,— бригада Дронова стала за проводиря.

Коли довга постать Туркіна протиснулася в маленьку фіртку, вирізану в величезних залізних воротах цеху. Лапшин штовхнув Дронова.

— Миш... гієна іде.

Туркіна, що його всі любили за його простість і серйозність, Лапшин усе ж таки звав гієною.

Степан Лапшин був безпартійний і не любив, коли «ніби» через всілякі громадські й партійні роботи Туркін відривав Мишку від праці.

Старий Власов крикнув з того боку машини. Лапшин покинув спостерігати Туркіна, а Мишка підкреслено узявся коло роботи.

— Не помічай його,—шепотів Гринюк.

Дронов працював. В'язав далі, не зводячи очей. Сміявся в ревнощів своїх товаришів. Обценьки швидко крутилися в його руках, як лапки спійманого жука. Його в'язання на моторі було славнозвісне, як бельгійське мереживо.

Туркін переступив через рамку мотора.

— Добридень товариші!

Дронов на мить звів очі, але пальці працювали далі.

— Що скажеш, Федю?

— О пів на четверту в клюбі.

— Що сталося?

— Екстрене зібрання заводського осередку... Обов'язково.

— Добре, буду.

Туркін пішов далі, і видно було з напряду, що зачепить Михайлова. А Михайлов був душа третьої бригади.

Туркін уже зупинявся біля нього.

— Як ото не набриднуть комуністам ці вічні засідання,— сказав Лапшин.

— Дивно, що на геморой не хоріють,—шпитнув Гринюк.

— А от тобі на язиці ніколи не буде геморою,—сказав Дронов.

— Чого ні, дуже легко може бути,—спокійно промовив Власов, і в його густих вусах сховалася лукава посмішка. Всі голосно зареготалися. Власов протер окуляри й по-старечому спитав:

— А ви, звичайно, не почуваете, про що там мова буде?

— А що саме? Поінформуй, Власе.

— Те, що мобілізація партійців на село.

— Так, що ми дуже легко без Мишки лишимося?

— Не кракай дурню.

— Не кракай, не кракай! Завсіди казав, що не хочу з комуністом ув одній бригаді: сама капость виходить.

— Гринюк, видать, із Макдоналдом в одній бригаді мотора змонтувати збирається,—кепкував Дронов.

Сміялися, але вже тихше. Замовкли. Всі захопилися роботою. Кожна хвилина врахована.

— А, дивись, і справді це так... Ач які ці безпартійні! Про все краще від нас знають ото... Та не краще від усіх. А краще від нього, Дронова... Правда, дід Улас не такий уже й безпартійний. Він без п'яти хвилин комуніст... Минулого року на призові він випадково не пройшов, через хоробу.

— Вряд щоб Мишку забрали,—кинув Лапшин.

— А чому так?—спитав Дронов і раптом відчув образ.

— Адже ти дуже вже молодий партієць... А до того, що ти можеш зробити на селі?

— Вірно,—сказав Мишка і з тривогою подумав.

— Справді, що я можу зробити на селі?..

— Ну та це не зовсім так,—додав своє Власов, висуваючись з-за мотора,—доброму комуністові навіть сповитують треба бути, коли партія посилає бабувати.

Замовкли. По невеличкій павзі Власов повернувся до Дронова й спитав:

— Хто це сказав? А ну лишень, Мишко?

Щоразу, коли старий Влас звертався до Дронова, запитуючи: А це хто сказав? Звідки цитую?—Мишка почував соромливість школяра.

Дронов погано підкував себе марксистською наукою. Це була його вада. Жило сподівання (не раз чув від інших):

— Вивезе клясове почуття.

Зараз так само, трохи поміркувавши, промурмотів Власову:

— Ленін казав,—але в його широкій молодецькій посмішці затремтіла непевність.

— Вгадав,—сказав Власов,—але ти йшов не налевне.

— А ви завжди розумніші за інших,—замурмотів Лапшин; тому здалося, ніби старий хоче напасти на Мишку.

III

Абакумова читали лершим. Дронов почув себе п'ятнадцятим. Прізвище Туркіна прослизнуло п'ятдесятим, а сімдесят п'ятим у списку прочитали Ямшина.

— Сімдесят п'ять чоловіка постановою бюро.

Першої хвилини Мишка подумав:—Вийду й скажу:

— Нікуди я не поїду. Ні на яке село. Нічогосінько не розумію.

Але зараз же в мозкові промайнули той день, та година, коли в цій самій залі, вщерть захряслій (навіть у проході люди стояли), голова запитав:

— Хто може щось сказати проти Дронова?

— Та хуліганив...

— Це було давно... а тепер?

— Перший біля варстату.

— Син Івана Дронова.

— Голосувати.

Чотириста за при п'ятнадцяти, що утрималися.—Мишка насунив лоба й лишився на місці.

До нього доходило лише те, що казав представник Московського комітету. Звуки спотикалися в його вухах, тільки наприкінці він схопив кілька слів.

... «Тим, кому припало щастя бути в передовій лінії нашої партії, на новому, тяжкому, ще не зовсім розвіданому

фронті... треба добре підкріпитися знанням, треба використати майбутні двотижневі курси, так, щоб жадне слово не пропадало даремно».

— І курси будуть? Ну, це все таки добре.

І коли збори закрилися, сповненими грудьми заспівав «Інтернаціонал».

IV

Вже на другий день почалися курси. Увесь ранок потовклися в клубі. Мишка іноді з мимовільною тривогою дивився в бік заводу.

— Там працюють...

Він сьогодні рано вранці був у цеху. В ручний саквояж прибрав свій струмент. Лалшин випросив у нього дрітняні ножиці, а Гринюк узяв «на спогад» сталевий молоточок із круглим ударником.

— Однаково тобі не придасться...

Відрадження на рік. Цілий рік пробуде на селі. Від весни до весни. Цілий «господарський рік» пропрацює там. Зорганізує колгосп.

... «ЦК партії опрацював це питання й визнав настільки дозрілим, щоб вістря своєї повсякденної політики скерувати сюди. Колгоспний рух охопить увесь трудовий шар села, і цей рух буде надзвичайно зручним, щоб дрібнобуржуазне село переключити в соціалістичний сектор народнього господарства. Колгоспний рух—безперечно—революційний крок села. Партія, покликана з'єднати інтереси пролетаріату і трудящих села, не може бути байдужою»...

— Працюють... Налевне вже сьогодні ту, дванадцяти-сильну, закінчили... А мати? Бачив, яка хоробра? Ні одного слова не сказала... Тільки очі стали блискучіші. А Анька ще нічого не знає... Вчора не був у неї.

Анька в місті працює, панночка, касирша в Теже. Літнє знайомство. В домі відпочинку з'єднала їх нудьга...

Лекції проходили швидким темпом. У Мишки від їх пухля голова. Багато не розумів. Через це дратувався. Спершу що-хвилини куняв носом, бо не звичний сидіти на парті.

Одне зрозумів: сільській бідності набрид цей половинчастий стан. Хочуть жити по-справжньому, хочуть визволитися від глитая, що як павук—муху... Адже вірне порівняння: «ніби павук муху».

А потім, як мужик досі жив? Дасть бог врожай—живе, а коли ні—здихає. Два виходи—або радянська влада, або глитай.

Вибрали радянську. Вкрай. Хочуть жити колективно, на вір міських, застраховано.

І до того ж колгоспна форма дає більше товаровости. Зрозумів...

Викладач іще казав, що селянство як сонне море... А потім про Гольфштром і як глитай вбирається в овечу шкуру...

Він майже не слухав, а швидко вирішив:

— Гармонію захоплю з собою. Не буде зайве...

Високий агроном з червоним носом (улюбленець курсантів) розповідав, як треба використати колишні глитайські двори для комунальних потреб. Як треба будувати усупільнені стайні, корівники й літні загороди для худоби. Він сам працював два роки посіпль в зауральських колгоспах, і звідти його командировали на курси. Він говорив про надзвичайно прості, але повчальні речі.

Дронов слухав його з роззявленим ротом і з щасливою усмішкою списував сторінки загального зшитку.

Два тижні пролетіли як один день. Завтра виїжджати.

Ганна Павлівна сонно прощалася з Мишкою в передпокої. Сказала, що батько спить у кімнаті. Але Мишка помітив на вішалці форменого кашкета Харлампієва.

Прощання відбулося якось недоладно. Мишка, як завжди в тяжкі хвилини свого життя, знайшов себе в широкій усмішці.

— Не можна з вами, комуністами, знатися,—нападала панночка.

— Бувають у житті розчарування,—сказав Дронов і подивився на форменого кашкетя.

— Писатимете, Мишо?

— Навіщо пошту перевантажувати? Там тепер скорочення штатів. А якщо у вас із Харлампієвим щастя вийде, телеграфуйте.

За дверима почулися кроки. Ганна Павлівна почала нервуватися. Усмішка Дронова здалася їй зухвалою. Кроки нерішуче зупинилися біля дверей. Дронов миролюбно сказав.

— Аю, розлучімся миром. Ось вам моя рука.

Ганна Павлівна поспішно ткнула руку, але Дронов із такою силою стиснув її, що панночка не витримала й тихо писнула.

— Нахаба! Так тиснути руку...

— А ви, Ганно Павлівно, як стиснули моє серце? Повірте, дуже болить...

Мишка бачив у здивованім погляді її очей, що відповідь дійшла. Він радів, бо любив гарні фрази,—в них він сам вірив гарячими хвилинами імпровазації.

У

На станції випроводжали з музикою. Виголошувано промови. Дронов почував себе вільно. Був задоволений. Йому дуже подобалася нова скрипуча шкіряна куртка, вухаста шапка, м'які повстяні чоботи, а найбільше подарунок бригади, величезний жовтий портфель. Він знав, що це справа Лапішина.

Брошуру «Ленін о колхозах» поклав туди Власов. Записку мабуть Гринюк зфабрикував.

«Новому відповідальному робітникові для відповідальних паперів від робітничої кляси, щоб не задавався наволоч».

Посміхаючись засунув назад у портфель записку.

— Ач які,—подумав він.

Боявся, що розчутиться.

Гринюк стояв на засніженому пероні. Підморгував. Решта жваво купчилась біля вагона. Мати непомітно доторкалася до нього.

Жвавішає. Поспішають сідати. Поїзд зараз рушить.

— Дронов, тармонію. Швидко, швидко.

Мишка схопив струмент. Став у відчинених дверях, не слухаючи лайки провідників, що заганяли його до вагона.

Гримнув:

Сыпъ, сыпъ, Семеновна,

Подсыпай, Семеновна,

У тебя ль, Семеновна,

Юбка клепъ, Семеновна.

З молодою—повен рот зубів—посмішкою махнув перонові. Схилилися назад фабричні димарі край міста, і промайнули останні будівлі. В коротенькім тунелі провідникові вдалося замкнути двері.

Вася Михайлов лаяв Колгоспцентр, що обдурив їх, не надіславши на вокзал обіцяного нового статуту. Туркін роздавав літературу, надіслану від осередку.

Дронов занхнув книжки в новий портфель, кинув його під голову й за десять хвилин спав.

VI

Два дні віяло й сипало снігом...

Чарський вітер гострий як бритва. Особливо, коли на сорокаградусному холоді гострить його зима.

Сьогодні вранці стихло. Висунуло свою синьозолоту лисину давно небачене сонце. Пом'януло, і його проміння, перекидаючись на незайманій білині снігу, сліп'яло очі.

На волосастому вусі Дениса Васильовича спітніла телефонна трубка. В його правій руці новий червоний олівець кидав швидко, замашні літери. Телеграфний блянк був списаний з обох боків.

— Кінець?

— Кінець,—відповіли з Бурної.

Райком розслав телеграму-обіжник селам, що належали до району.

Денис Васильович Машин, алешинський завпошти, прий-
мав телеграму на єдиному телефонному проводі району, що
сполучав його з райцентром.

— Почекай трошки,—крикнув у трубку, пробігаючи
очима рядки,—я тобі кажу, почекай,—сказав він, піднімаючи
окуляри й витираючи щось пальцем у кутку ока.—Що мені
з фракцією зробити? Ти диктував: «фракція ради і колгосп-
управи»...

— Ну, так...

— А ти хіба не знаєш, що в Алешині вже два місяці
осередок не існує?

— А справді... через Гвоздьова... вірно.

— А що ж мені робити?

— Хіба серед членів ради жадного комуніста немає?

— Є один, недавно з району перевівся, коваль Клименко.
Він у нас там членом РВК був, але в члени колгоспу ще не
записався. Потім старий Телешов, член ради, він покищо
кандидат.

— Тоді передай Телешову через раду.

— Правильно. Тим паче, що старий перший колгоспник
був у нас.

Машин відсунув телеграму й машинально дмухнув
у трубку.

— Чого дмеш, Денисе Васильовичу?

— Справа є... Що я в тебе минулого разу прохав?
Пам'ятаєш?

— Я надіслав твою заяву до окружної контори, але не
думаю, щоб до весни щонебудь вийшло.

— Я теж не знаю, що буде. Без додаткового робітника
я не впораюсь. Ви ж, чорти, припрягли мені хуторі...

В телефоні почувся знайомий шелест. Машин сердито
повісив трубку.

— Коли про справу, не чують, а балачки про гарненькі
ніжки алешинської вчительки знаходять час слухати.

Машин узяв телеграму й повернувся до вікна. На його обличчі з'явилася ледве помітна добра посмішка. Сховані під навислими бровами й піби сердиті очі дивилися м'яко. Машина зворушувала краса зимового пейзажу.

— Ах, якби змалювати так,—подумав він.

Денис Васильович Машин, алешинський завпошти, був душею художник. Кохався в музиці, але ні на якому струменті сам грати не вмів. Єдиним засобом виразити його прихильність до музики був гунявий фальцет, що йому він давав волю хвилинами самотності в жарко нагрітій конторі, серед пачок нерозісланих газет, запорошених коробів і величезного револьвера Смітвессон, що для алешинського поштаря був не стільки зняряддям самооборони, скільки пресом для негайних паперів. І тут револьвер-велетен був у надзвичайній пригоді товаришеві Машину.

Були ще в Машина й інші пристрасті. Малювання. В цій галузі він був щасливий.

Якось він так вдало перемалював з обкладинки «Отонька» портрет Максима Горького, що його приятель, місцевий учитель Блошин, виканючив у нього портрет і повісив його в класовій залі, зробивши урочистий напис:

«Великий письменник російського пролетаріату Максим Горький—власний твір Д. В. Машина».

Може той самий Олексій Максимович став за приклад Машинові, коли він зробився сількором «Причарської Правди» під псевдонімом «Дубінушка». Хлібозаготівельні неподобства Гвоздєва стали відомі завдяки перу «Дубінушки». А чим це скінчилося... Краще про це не згадувати.

Радянська влада—рідна мати кожному громадянину, але й мачуха тому, хто наважиться шкодити їй.

Машин устав і через двері гукнув дружині:

— Марусю, телеграма є, побіжу до ради, а ти прислухайсь краєм вуха, в разі викличе нас.

Швидко зареєстрував телеграму, накинув шубу.

В тихій мовчанці на соняшній стороні почувалося тепло. Свіжі іскри з-під повстанників сипалися діамантами.

У раді на підлозі замерзлі грудки грязі рябілі в очах. Із кімнати голови було чути голоси. Мружачись від зміни світла, Машин наосліп привітався.

— Добридень, товариші!

Микита Бахорев (восени за приховування зерна трохи ліквідували його) про щось палко сперечався з своїм зятем, заступником голови Фоміном. Коли Машин увійшов, старий раптом замовк і притихши сів на лавку.

— Добридень, громадяни!—поправився Машин, повернувшись півобертом до Федора Москальова, що його тієї ж осені після статті «Дубінушки» позбавили голоса.

Поруч голови Медведєва сидів його заступник Фомін, фактично голова ради. Фомін удав, ніби щось шукає у відомості. Медведєва ж очевидно шокувала наявність такого товариства.

Примруживши гострі, захищені в зморшках, очі, голова считав Машина.

— Що ти нам приніс, Денисе Васильовичу?

— Негайну телеграму!

Медведєв простяг руку через стіл. Залатаний лікоть його рукава, сухі спирацьовані руки, в'яле, засмоктане обличчя, все вказувало, що в Алешині на голову обрали бідну людину.

Медведєв, справді, був із найбільшніх і спочатку працював нічого. Усе лихо було в тім, що він був слабуватий щодо письменности, і його через те дуже забивав Фомін.

Тепер так само звичним рухом Фомін узяв телеграму з рук Медведєва і, далеко тримаючи її перед очима, почав швидко, плавно читати. На його обличчі холодно світилися сірувато-сині очі. Під рудими пухнастими вусами міцний рот кривився в задоволеній посмішці. Прочитавши телеграму, мовчки поклав її на стіл і знову ніби затлибився в відомість.

— Про твою скриню тут нічого немає,— кинув він Москальову,—ти либонь вигадав усе. Сам же ти був присутній, коли діло було...

— Хоча б не був там...

— Хе, хе,—засміявся Медведєв.

— Чи нема листа для мене?—спитав Бахорев, повернувшись до поштаря.

— Тільки газет п'ять штук для вас є.

— І то добре, тільки, на мою думку, всім шости треба бути.

— Здалека листів чекаєш, Микито Андрійовичу?—спитав Медведєв панібратським тоном.

— Здалека? чому здалека?—перепитав сторожко Бахорев.

Машин усе це примітив. Машинально доторкнувся до окулярів. Його притяг спалахнутий допитливий погляд Фоміна.

— Та просто так. Завжди ж так цікавлюся.

— По газетки зараз забіжу до тебе, Денисе Васильовичу. Раніше сусідами були. Рукою подати. А тепер... виселили старого. Далеко потрапив я від центру...

— Яку газету одержуєте, Микито Андрійовичу?

— Та от оцю, нашу чарську, і потім центральну «Правду».

— Знаюча ви людина, Микито Андрійовичу, ніби як Макєєв.

— Гарна річ газетка. Особливо тепер... Треба шильнувати. Будуть зміни в політиці.

— До побачення,—сказав Машин. Його не цікавили погляди Бахорева. Він не один раз чув від нього, що незабаром повернуть колишній лад, як при «Леніні було», бо більшість у партії на «ленінській лінії».

Коли завпошти зачинив за собою двері, Бахорев узяв був телеграму, але Фомін затримав його руку.

— Киньте, не до вас адресовано.

— А що в ній є?—вирвалося у Бахорева жадібно, і в роті йому закипіла слина від цікавості.

— Потім узнаете...

— Телешову. Ай-ай.. Захар-злодожка став передовиком у селі. Не знайшли собі кращої людини.

Фомін узяв телеграму і вголос прочитав.

«Усім комфранціям сілрад і колгоспуправам»...

— Фракція, фракція. Ніби не можна інакше.
— А як же?
— Ну так, одверто. Навіщо це?
— Не вчіть ви комуністів.
— Так,—проковтнув Бахорев, і в його червонуватих очах пробігла образа.

— Ну, далі, далі,—квалив Медведєв.

«Згідно з телеграмою округи, повідомляємо вас, що цими днями до нашого району прибуває п'ятнадцять московських пролетарів з числа двадцяти п'яти тисяч. Ці комунари візьмуть участь у керівництві колгоспами, а де таких немає, в керівництві їх організацією».

— Де в нашій районі нема колгоспів?

— У Миколаївці нема.

— Спізнилися, три тижні тому не було, а тепер двадцять п'ять дворів маєте.

— Справжнє божевілья,—промурмотів Москальов.

— Далі.

— Дев'ятого числа цього місяця Бурнинський РВК і партійний комітет, бажаючи урочисто зустрінути московських робітників, пропонує надіслати для зустрічі представників колгоспів і відповідні засоби пересування, щоб приставити товаришів до їхнього місця призначення. Спірін і Кулагін».

— Зрозуміло?—спитав Фомін, звертаючись до двох дідів.

Микита Андрійович повернув скося свою вузьку голову, що в високій козиній папасі здавалася ще довшою. Він задумливо мружив очі. Москальов нервово м'яв свою сорокату борідку зморщеними жовтими пальцями, подібними до коров'ячих діжок.

— Як із скринькою буде, Олександрє Степановичу?

— Немає на це часу.

— А коли ж?

— Бачите?—сказав він, і в його голосі почулося бажання позбутися відвідувачів.

Утворилася невелика павза. Нервові вуха Фоміна ловили тік-так настінного годинника.

— Ну, ходімо,—сказав Бахорев солоденько,—не заваджаймо діловим людям працювати.—Він м'якими старечими кроками пішов до дверей. Москальов неохоче рушив за ним. Коли вони були вже в дверях, Фомін крикнув їм навздотін:

— Дорогою до Маші зазирніть, бачити хотіла.

— Зазирну.

Москальов рантом пожвавішав і задибав.

— Я з вами, Микито Андрійовичу,—сказав він.

— Ходім, куме,—і м'яко, обережно, як дома, зачинив за собою двері.

Коли вони пішли, Медведєв відхнув.

— Ти б сказав їм, Олександрє Степановичу, щоб не ходили сюди.—Фомін посміхнувся.

— Що таке, Стьоно, неваже глитаїв бойшся?

— Не боюся,—сказав зморщившись Медведєв,—тобто не так боюсь.

— Знаю, знаю... Тим то й сказав, щоб зайшли до мене, хочу з ними як слід побалакати. Адже Федір, напевне, не відстане. Як лико зробилися. Як погорільці. Очі жебрають. Не можуть ніяк заспокоїтись.

— Та в їх ще чимало лишилося.

— Невже?

— Ну, хіба не знаєш?

— Правда, лишилося, але не в тім річ, а головне, що вони...

— Пошани позбавилися.

— От-от... Усе це тяжко забути. Адже над усіма хазяї були.

— Краще б їх зовсім звідси.

— Згідно з учорашнім таємним так і буде. Ну, це вже справа московського товариша, йому зручніше.

— Вірно. А з телеграмою як?

— От у тім і річ. Кого пошлеш? Сьогодні сьоме. Знаєш ще, хай «Свердлов» пошле кого хоче, а від «Бджоли» я поїду. Разом і вчительку захоплю. Блошин приходив по підводу.

— Ну їдь, Олександрє Степановичу.

— Крім того і до кредитки зазирнути треба, а Телешову наказеш, щоб коло осередку узявся. Напевне його пошлють. Під такий час без комуністів не обійдешся.

— Невже вони тобі так потрібні?

— Та мені непотрібні, але якщо ти скажеш це Захарові, так люди подумают: «Медведев ніякого осередку не боїться». А це ж тобі підхоже, божя корівко.

— Гаразд, Олександрє Степановичу. Дипломатія. З таким помічником і працювати, виходить, непогано.

— Помічник, помічник і секретар до того. Не могли відстояти Комоліна, а на старого Гіяцянтова покластися як на біжучу воду.

— Правда, без Петра в тебе роботи багатенько. Та й його, хохла, теж жаліти не доведеться.

— Ну, був і годі. Вчора зайшов до мене. Постукав. У місті, видать, облизня піймав.

— Ну...

— Усе обіцяв, божився, що інакше буде. Нас слухатиметься. Тільки б зараз визволили.

— А що ми можемо?

— Та ми можемо! Палірця дамо, що поводитьсь добре і функції виконує.

— А не мудруватиме він знову?

— Втопимо.

— Ну, тоді пиши.

— Вже готове,—сказав Фомін і задоволено, як усе робив звичайно, поклав напівсписаний аркуш на стіл.

— Підпиши...

Медведев узявся підписувати. Його хисткі літери посіли піврядка.

— І печатка...

— Хіба печатку так само треба?

— А що дорожче, печатка чи підпис?

Медведев витяг кишенькову печатку, подихав на неї і стукнув упоперек свого прізвища.

— Мало не забув! Трошка коваль був тут. Тебе питався.

— Повернувся хіба?

— Ёте ж. Зняли з нього кару в окоззі.

— Та невже?

— Ще казав, що Василя Ананьїна треба відновити в голосі. І Ленькіна, як партизана, так само.

— Па-ртизан. Я тобі казав, не треба, мовляв, коваля до міста пускати. Комолінові тепер усе зіпсував.

— Це їхня справа, комуністів—сказав Медведєв і потягся.

Фомін замовк, зібрав папери, поклав їх до шафи й замкнув дерев'яною колодкою.

— Рушаю. Збиратись пора. Аджеж завтра в Бурній треба бути. Треба встигнути.

— Вранці поїдеш?

— На світанку.

— Навідайся до РВК, узнай про тракторні гроші. Все напосідають

Фомін не відповів. Він краще знав ці справи. Простят руку.

— Я два дні буду там.

Більше нічого не додав, але Медведєв зрозумів без слів (коли, мовляв, що, зачекай, поки повернуся).

— А з москвичем як?

— Я гадаю так... У мене кімната з вулиці порожня.

— Гаразд, обміркуємо.

Фомін пішов. Медведєв замислено подивився йому вслід кілька секунд, потім перейшов у бічну кімнату, що була за канцелярію. Раніше в цій кімнаті містився осередок.

Біля печі посланець ради і комсомольський секретар Коля Вічкуткін склеював свою розбиту балабайку. Кімната була наповнена запахом підгорілого клею. Старий Гіяцинтов сидів біля стола і, розкурюючи «козину ніжку», заглибився в роботу.

— На, віднеси Телешову,—сказав Медведєв, подаючи парубкові телеграму.

— Пробачте,—спалахнув несподівано Гіяцинтов,—скільки разів я вам, Степане Яковлевичу, казав, що кожного

папірця спершу зареєструвати треба, а далі вже дати йому відповідний хід.

— Бюрократ, ви, товаришу Гіяцинтов,—додав Вічкуткін, піднімаючися з підлоги.

Гіяцинтов розлютився. Вразливу вдачу мав підстаркуватий чиновник Гіяцинтов, з есерською душею, з новчальницьким інтелігентським язиком. Він тільки рік тому повернувся на село, звідкіля його вимела буря громадянської війни. Він тепер орудував усіма «письмовими справами» алевинської ради.

— Я вас просив,—сказав він, задихаючись від роздратування,—не смердіть, молодий чоловіче.. А ви як навмисне.

Медведев вийшов, а Коля добродушно сміявся.

— Бюрократ.

— Поза бюрократизмом, друже мій, тільки анархізм можливий. І більшовики визнають потребу бюрократизму.

— Пробачте, Миколо Миколайовичу,—накокопився хлопець,—більшовики, а особливо ми, комсомольці, всіма грудьми проти цього гада.

— Демагогія. Беріть телеграми. Дивіться, не загубіть. Ви думаєте, що я з вами сперечаюся, я вас просто вчу, молодий чоловіче.

VIІ

Вічкуткін піймав Телешова у коваля. Струсивши з повстяників сніг, вишкряб із рукава телеграму. Старий витяг замотані окуляри й почав читати. Коли читав, його пташине обличчя загострилося, старечі очі епотикалися на літерах.

— Дивись, який бюрократ,—подумав хлопець. Але старий йому дуже подобався.

Телешов був відомий як дуже дивна людина. На селі його звали «каторжник», а багатії проміж себе—«Захарка-злодій». Старий був майстер хоч куди. Кишенькові годинники міг лагодити, чоботи, коли доводилося, латав не раз, лагодив і швальні машини, але від своїх справ не бататнав і все життя прожив бідняком. Багато чого переробив на своєму

житті Захар Сидорович. На каторзі був разом із товаришем Свердловим і любив цим похвалитися.

— Ото був білшовик—куди тобі. Вотонь!

Старий у 1919 році вступив навіть до партії, але в двадцять першому сам із неї вийшов, кленучи неп. Тільки недавно, після осінньої хлібозаготівлі подав заяву знову.

Коваль Клименко сьогодні вранці повернувся з краю-центру, де його відновили в правах партійця. Клименко—велетень. Аршинні плечі, пудові кулаки. Руді українські вуса сумно звисали на його добродушному, звиклому до усмішки, обличчю. У цього величезного мужика подитячому наївні очі, де завжди були напотокові бажання сміху, радості і вигадки. Його недавно спіткало два лиха. Місяць тому, коли він був увесь час зайнятий у Бурній (як член РВК), його дружина, без дозволу ради і без відома чоловіка, продала одну корову й зарізала свиню, що була вже законтракована «М'ясопродуктом». «Друзі» поспішили про це повідомити кого слід. З'явилася замітка в «Причарській Правді», і Клименка із партії виключила без ніяких пояснень особлива контрольна комісія, що працювала в районі, розбираючи безладдя осінніх хлібозаготівель.

— Комуніст, що поруч із глитаями ліквідує своє господарство? Треба знищити доценту.

І даремні були всі пояснення, що він, не був, мовляв, дома місяцями. Баба нерозважлива, піддалася на глитайський гачок. Не допомогло. Даремно він посилався на дев'ятнадцятий-двадцятий роки, коли він був першим партизаном краю.

В окрузі виключення замінили суворою доганою.

Другою неприємністю був арешт його найкращого товариша Альоші Ленькіна. До Ленькіна, внесеного до глитайського списку, з'явилися чин-чином ліквідувати, обурений партизан побився з міліціонером і за це був арештований і виведений під вартою в район. З Васиїном справа стояла

не краще. Та рука, що писала донос на Клименка, втиснула й Васютина з Ананьїном у списки глитаїв.

Після двох місяців кляпоту в окрузі й крайкомі Клименко повернувся додому. На селі всі думали, що Клименко на порох зітре дружину, яка осоромила його. Але Прохор навіть пальцем не зачепив Полю. Посадив на коліна пукасту, круглолицю дочку свою Віру й віддав їй у руки свої вуса.

— Дери вуса, Вірко, мати однаково лисину вискубла.

— Неправда, волосся багато,—запротестувала дівчинка.

— Бог дасть, і мати допоможе, от і не лишиться скоро нічого.

Два місяці бився Прохор за правду. В крайкомі вислухали його уважно, і все стало ясно.

— Тепер треба витородити друзів, Ленькіна, Ананьїна і Васютина. Цього вимагає партизанська честь.

Гарячі вони, пиховиті! «Коли ми були потрібні, тоді першими були, а тепер з нас всяка наволоч може знуцатися».

Старий скінчив телеграму й спустив руки (у нього були маленькі старечі ручки).

— Оце так, чорт візьми,—сказав він, цмокаючи.

— Що таке?

— Поміч з міста. З Москви поміч для колективної справи. Треба в Бурну їхати.

Прохор сам переглянув телеграму, старому не повірив. Поки Прохор читав, Вічкуткін швидко оглянув хату. На стіні жадної ікони не було видно. Гачок для лампадки був порожній і стирчав сиротою. На покуті з добрих рам дивилися портрети Леніна і Фрунзе. Крім того, на стіні були навішані цілі низки воєнних лубків і вирізки з журналу «Безбожник»—«Что даст народу пасхальное яичко».

— Оце так,—подумав хлопець,—це партійний. Недаремно його відновили. Голосує.

Раптом обличчя хлопцеві потемнішало. Він згадав, що у своїй матері йому не вдалося домогтися зняти хоч би одну

ікону. А за Леніна цілий бій йому довелося витримати раніш, ніж вдалося повісити недалеко від дверей невеликий портрет Ільїча.

— Це добре, дядю Захаре, обов'язково поїдь.

— Хто тобі дав телеграму?—спитав Телешов посланця.

— Мені Медведєв давав, але я знаю, що й Фомін читав.

— Одне слово, не з перших рук.

— Фомін сам їде в Бурну назустріч.

Коваль звів голову.

— Захаре, не барися, мчи до колгоспу. Запрятай трійку й у дорогу. Дивись, не затримуйся. Я тут із нашими побалакаю, а коли в Бурній будеш, заверни до прокурора в справі Ленькіна.

Старий насторожився, його маленьке, волосасте обличчя стало подібне до роздратованого їжака.

— Мені до цього ніякого діла нема,—відрізав він енергійно.

— Батьку, не верзи. Не роби дурниць, кажу.

Клименко встав. Тепер було видно, який він величезний.

— Ми не маємо права терпіти кривду. Те, що Ленькін колись робив дурниці,—це дрібнички. Ми в гурті з середняком.

Вони дивилися допитливо один на одного. Вічкуткін прокинувся з задуми.

— Ні, я в цю справу не влізу.

— Яку? Це що середняка силоміць записали до глитаїв? А коли прийшли ліквідувати його господарство, оборонявся?

— Шаблю вийняв, поганець.

— Він цією шаблею Колчака рубав. Це забуваєш? Шаблю йому револьєрська армія подарувала.

— Ленькін був перший, це згадай, хто проти голодранців виступав, коли ми колгосп починали будувати.

— Я за це його лаяв, учив.

— Він був перший, хто на нас напав, коли Москальови, Сирєнцови, Козьмини мовчали. Червоний па-р-тизан!—Із беззубого рота старого так і дихала лють.

- Дурень він, собачий вишкварок.
- А що мені про нього казати прокуророві?
- Правду.
- Яку?
- Те, що він не тлитай і ніколи їм не був.
- Ну, це я можу сказати.
- Ти знаєш, що Ленін казав про мужика. Два нутра у нього. Так і в тебе, так і в Ленькіна.
- У мене? Стривай, чорт візьми!
- У тобі також хазяїн папа став. Ленькін наїхав на твої сходи, а ти за зброю.
- Ех,—сказав старий, витираючи кулаком мокрий рот,—багато знаєш. Ну, ходім, хлопче—кинув він Вічкутїнові, що жадібно вбирав у себе кожне слово суперечки.

VIII

Фомін увійшов у двір. Помітив, що в корівнику відчинені двері, став, насупив брови.

Кудлатий пес ліниво виповз із будки. Впізнавши хазяїна, нервово замотав хвостом і, радісно завищавши, став скакати на Фоміна. Хазяїн втупив очі в двері, звідки м'яко димилася пара. Собака насторожилася і догодливо гавкнула в сторону хліва. Із дверей хліва вийшов парубок.

— Чого ти двері лишаєш відчиненими? Га?—накинувся Фомін по-унтерському твердо на сина.

— Самі бачите, обидві руки зайняті.

— Не тільки руками треба працювати, а головою так само. Можеш худобу застудити.

— Не застудиться, либонь!

— Не бурчати, краще слухайся,—сказав батько, зм'якшившись.—От що. Приготуй. Завтра вранці їду до району.

— Я так само, тату?

— Я сказав «їду». Запиряти трійку будеш. А там подивимось.

— Хочеться...

— Ну, сказав.

В кімнаті Фомін застав теста. Бахорев по-домашньому скинув шубу й худеньку старечу спину грів біля печі.

Фоміна, ще молода, з непривітним, сухим обличчям, жінка, ходила, м'яко ступаючи, туди й сюди по кімнаті, на столі стояла миска з солоними грибами, капустою й розрізаним на шматки вареним м'ясом. Тут же купа сліпучо-білого хліба.

— Угощайтесь, угощайтесь,—частувала вона батька й Москальова.

Коли чоловік увійшов, обличчя їй пожвавішало. Гострий ніс задрижав, і оченята, що стояли близько одне до одного, завсміхалися.

— Обідати будемо, Сашо?

— Можна,—сказав Фомін і на одну хвилину повернувся до ікон. Рука звичайно згиналася, але замість покласти на себе хреста він потер долонею лоба.

— Кхе-кхе,—закашляв Бахорев.

— Сідайте, гістьми будете.

Москальов категорично відмовився і навмисне сів далі од стола. Хазяйка розливала пахучий борщ. Увійшов парубок, скинув шапку й присів до стола.

— Ех, Сашку, Сашку, хто тебе до цього привчив?—обурився Бахорев.

— До чого?—бовкнув парубок.

— А до того, що як скотинюка до столу прешся.

— Парубок до комсомолу лагодиться, — сказав раптом Фомін.

Бахорев, Фоміна і Москальов насторожилися. Найбільше був здивований Сашко. Щоправда, два місяці тому він якось сказав батькові про своє бажання вступити до комсомолу, але той навіть не відповів.

— Тоді воно зрозуміло, так і належить. Звикати доводиться до цього безбожества,—знущався старий.

— Ну, тому вже час минув.

— Чому це?

- Та вашому божеству.
- Як кажеш?—втрутилася жінка, насторожено повертаючи своє гостре обличчя до чоловіка.
- Кажу, минуло. Скажу й тобі, Маріє Микитівно, пора ікони звідси прибрати.
- Чому так?
- Сказав і по всьому.
- Може в партію збираєшся, Олександрє Степановичу?
- І то може бути,—сказав Фомін тихо, але раптом усміхнувся. — А що, думаєте, не приймуть?
- Дуже ти для їх розумний—глузував старий.
- Ну, ну, не слід принижувати комуністів.
- Я те саме кажу,—прилучився Москальов.—Сила, ох і сила ж.
- Багато їх, багато,—згодився Бахорев.
- Ну, Федоре Івановичу, що там із скринєю?
- Коли конфіскували, так у цій скриньці було куплене... Ще раніше. Мануфактура. шкурка... Не записали... думаю...
- Мануфактура записана, і шкура значиться. Щоправда, скриню забули згадати.
- Хай скриню віддадуть назад.
- Вам усе назад, назад. Покиньте ви це, Федоре Івановичу. Не раджу.
- Так, порожню скриньку ото! Невже кидати...
- Ну, це так. Але про решту покиньте. Порожня, кажете, скринька? Ха-ха. Накажу. А з рештою спізналися.
- Невже?—кинувся Бахорев.
- Остаточно, тестю.
- Так гадаєш, зятю?
- Фактично кажу, дорогий тестю.
- З колгоспом думаєш?
- Так, з колгоспом.
- Гадаєш, удасться?
- Думаю, що хочу. Але знаю одне, більшовики наполягають. Зрозуміли—наполягають. І амба. Ніякої сили немає.

— Не здамся.

— Це ви ото не здастесь? та аджеж вас так шпурнули з хати, що п'яти здригалися. Не здалися! Ех!

— Я й тут дома,— обводячи очима кімнату, відповів стиха старий.

— Тату, покиньте,— благала жінка.

Парубок Саша, проковтнувши останній шматок, вийшов із-за стола. Його не цікавила домашня сварка, перед його очима манячила ясна мета:

— Комосомол із повним правом.

Насунувши шапку, накинув кожуха й швидко вийшов на вулицю.

— Де він міг бути?—озираючи вулицю, зам'явся він у хвилиночій нерішучості. Але парубкові того дня мабуть, везло. З-за церкви вийшов, поспішаючи знову до ради, Вічкуткін.

— Колю, Колю!

Вічкуткін зупинився. Саша, задихаючись, підлетів до нього.

— Вдалося батька укоськати. Давай анкету,—скрикнув він радісно.

Вічкуткін хотів щось сказати, потім передумав. Рушили до ради, і Сашко, бажаючи потрапити в ногу з довготелесим парубком, весело дріботів поруч.

IX

Голова «Свердловського» колгоспу Кирка Писаренко приїхав із Бурної, звідки привіз одержані від РВК трієр і протраву для насіння. Кирка по-молодецькому вдарив хутряною шапкою по столі президії. На його густо-веснянкуватому обличчі, де тільки не засівався запізнілий пушок, сяяла пиха переможця.

— Сказав, що дістану. З вісімнадцяти сіл тільки сімом дісталось, я другим одержав. Що скажете? Завтра трієра пустимо в роботу, скільки насіння нам буде треба, почистимо. Решта, як хочуть, машину нікому не даю.

— Неправильна балачка,—заперечив член управи Топкін, великий друг-приятель Кирчин.

— А що б ти хотів?—спитав Кирка, вирачивши очі,—для одноосібників чи що, стирчав три дні біля стола товариша Кустова, поки трієра виканючив, і то я одержав другим. Може для глитаїв клопочешся? Ні не для глитаїв пер я по такому скаженому холоду вісімдесят верст. Ні.

— Він не про глитаїв каже, а про те, що партія кинула гасло: «поширй засівплющу й плян до двору». Чий це інтерес?—сказав, повернувшись на лаві, Коваль.

— Ну, це ми ще побачимо.

Кирці зараз не хотілося тьмарити радість перемоги суперечками.

Про прибуття московських товаришів Писаренко не міг нічого сказати.

Коли він виїжджав із Бурної, там ще не було ніяких відомостей. Бурхливо зрадів новині.

— Буде дуже добре. Буде відповідальність. Бо,—скажу вам, товариші, одверто, іноді почуваю—башка тріщить. Велика це справа. А до сівби ще далеко.

— Це правильно, що москвичі прийдуть. Тільки б не вийшло як із Гвоздьовим,—промовив Дума, важкуватий, чорнобородий мужик, середняк, один із перших застрільників колгоспу.

— Через те, любі товариші, й пошлемо Захара зустрічати москвича, щоб з першої ж миті напугтів його як слід.

— Це вірно, Прошко, я теж хотів сказати, що найголовніше,—біля порога подати руку, адже він до вовків іде, у нас тут іще кипить,—сказав Коваль, завідувач місцевого кооперативу, тонкоголосий, обережний, приїжджий, але вже принатурений в Алешині. Він мав репутацію хитрої й розважливої людини.

— Якщо він буде міцним комуністом, він з усім швидко впорається.

— Либонь партія не мобілізує кволіх,—укинув Дума.

— Хто доповідає?

Кирка сів до стола. Витяг папір, ковтнув повітря, спитав:

— Протокола писатимеш?

Зібрання нерішуче мовчало. Коваль витяг папір і олівця.

— Гаразд, пишу.

Кирка розтер волосся на маківці й зібрався починати доповідь, коли відчинилися двері й увійшов Фемін.

X

Бахорев сердито-червоний вийшов од Фоміних. За ним ведмедем тушав Москальов, заспокоював його.

— Не показуйте, Микито Андрійовичу. Люди помітять.

— Хай бачать. Ще не те побачать. Мені наплювати.

— Ну, куме, спокійніше, спокійніше.

— Вам усе спокійніше та спокійніше. Куди ми з цим спокоєм,—шишів розлютовано маленький дідуган,—сами бачите, власний зять за дві копійки продати ладен, Юда!

— Не зрадник він,—заперечив твердо Москальов.

Микита Андрійович раптом спинився й просто подивився на Федора.

Він Москальова не мав за дурного, але за розумнішого від себе нікого не вважав на селі. Тепер так само: не брутальність зятя його обурила, а, головним чином, те, що йому, Бахореву, не вдалося вгадати карти Фоміна.

— Кажеш не зрадник? Цікаво?

— Я вам зараз поясню. Тільки мені наперед скажіть, чого ви так скипіли?

— А з іконами що, поганець, виробляє?

— Та ви ж, куме, ще двадцять років тому, здається, ще після японського бунту, із служби повернувшись, бога зрікалися.

— Це, справді, було. З тих часів багато води пробігло на Кожемячці, хоч і маленька. А що після того понаставало?

— Ну, та за іконами—Марія Микитівна зробить, це їхня справа.

— До партії хоче притулитися, говорить, бідняцького походження.

— Розумна людина Олександр Степанович, хвалю, хвалю.

— Сором треба мати. Не досить йому, що він заступник голови, а фактично голова. А я ж дурня Стюпу Медведєва вибирав. Хоч руку за нього і не піднімав.

— Я так само,—сказав із мимовільним сумом Москальов.

— Ну і що?

— А може фактичним головою бути зараз малувато?

— Так гадаєш, куме?—проказав із неприхованою цікавістю Микита, і, щоб легше було міркувати, прискорив ходу. Із провулка вийшло двох.

— А, шановні «Бджоли» летят. Цим так само каюк,—сказав зловтішно.

Семен Калінкін, голова «Бджоли», ішов попереду. Він з пошаною привітався до старих. Член управи Митькін спинився на хвилину. Шишакін швидко дременув.

— Куди?—спитав Микита, затримуючи руку Митькіна.

— До Фоміна. Нагальна справа.

— Що трапилося?

— Медведєв за ним приходив.

— Ну йдіть, ідіть.

Коли Митькін був уже далеко, Москальов сказав.

— Добре кашу заварює ваш зятьок, Микито Андрійовичу.

— Заварює, заварює, а кому відбуватися доведеться? Подумати слід. От нам з вами вряд що перепало б.

— Ну, не зовсім так.

— Та кажіть ви як слід, чого натякаєте.

— Ходім по до мене на пару слів.—сказав Москальов, біля воріт якого саме зупинилися. Бахорев піднявся сходами і подивився у двір.

— Порожній двір. Дворик ото.

— Порожній. І менше з ним клопоту,—Москальов засміявся, і в його тоненькому сміхові було щось таке, що роздратувало Бахорева, але він цього нічим не виказав.

Під час подорожі часто знімалися суперечки. Двотижневі курси, що їх вони пробігли з димучими головами, у багатьох лишили в мозку якусь мішанину. Та були й такі, що почуте зуміли привести до системи.

Дронов боявся про це думати. Він ніс у собі придбане і, ніби несучи невмілою рукою повну тарілку гарячого борщу, боявся розхлюпати й облитися.

Центром суперечок бував завжди тихий Туркін. Коли двов-трое сперечалися, то звертатися по консультацію доводилося до Туркіна. Траплялося, що й з другого вагона приходили до нього.

Більшість мобілізованих була з молоді. Партійці з трьох, чотирьох, максимум п'ятирічним стажем. Мобілізація і так була чималим кровопуском для заводу. Партія змушена була зачепити ті кадри, що вже пройшли через дрібні іспити, але в справжніх боях не побували. Серед семідесяти п'яти—було з десяток старих випробуваних партійців, навколо їх із голодним тремтінням до суперечки крутилася молодь. Легенькі сутички, а не суперечки. Спроба списів. Хтонебудь кидав суперечливе питання, всі намагалися розгадати, відповісти. Непокоїлися, не вірили, обманювали себе, одне було ясно, що курси тільки роздратовали смак, але не нагодували їх.

Попервах Дронов уникав суперечок. Тепер лише він відчув, як стомився. Хитання вагона і незрозумілі часом суперечки навіювали на нього сон. Зрідка брав у руки Власову брошурку, але дрімота й її виривала з рук. Часом він перелякано обмацував себе:

— Ей, Мишко! А чи не будеш ти в хвості? Башка в тебе той, погано варить щось...— Але це були рідкі сплески. Загалом він був спокійний за свої справи.

— Приїдемо, подивимось. І на селі люди. Люди... Справді, люди. У мужика подвійне нутро... Добре було б знати напевне, як воно виглядає, це нутро. Селянин?—Дронов бачив чимало на своєму віці мужиків. Він не раз бував на селі, коли з

шайкою волочився. Якось уночі шинку вкрали через димар. Просто гаком. З даху. Бр...

Дронов почув відразу. Адже тієї ночі, і тоді його нудило. Він бачив, який жахливий, вбогий був той селянський двір. Навіть собака втекла на ніч кудись. Схудла корова ремигала під повіткою.

— Як далеко я сьогодні від цього!—подумав Мишка, і відразу його серце залляло гаряче братерне почуття до цих крикливих схвильованих людей, що серед тисяч і сотень тисяч їх він розчинявся, як сіль у морі.

— Ач як хвилюються, ач які жадібні!—Сам намагався прислухатися до того, що казав Туркін. Насправжки спалахнув, коли до їхнього купе прийшов сам старий Силіверстов побазікати.

— Ну, хлопці, сперечаєтесь?

— Буває..

— Чудово, треба добренько обмірковувати геть усе. Завдання не абияке. Знання—як ніколи. Але ще потрібніше правильне пролетарське почуття. Це як компас. От-от. Саме, як компас. Бо село це що—це тайга. Без пролетарського компаса в ній легко й заблудити.

— А за мапу що править?—підохочував Туркін жартома.

— За мапу кажеш? За мапу—наша генеральна лінія.

Бурхливо плескали старому. Дронов грав туш.

— Ну, а ти, Михайле, як міркуєш?—питав Силіверстов Дронова, лясаючи його по коліну.

— Міркую.—сказав Дронов, але всередині здригнувся.

Усе купе вже навколо їх, і Мишка чує, як хтось каже:

— А ну викладай.

— На мою думку, колгосп є не що інше, як, власне, розпо-рошеного селянина перетворювати на колективного трудящого.

— Як, як?

— Ну, ну?

Навколо цікаві насмішуваті обличчя.

— Дуже просто.

— Надзвичайно цікаво,—сказав Силіверстов спокійно.
Навколо реготали.

Дронов ще сам не знав, як він відповість. Він досі про це думав між іншим. Так, для себе. Почув себе, ніби військовий кінь, що раптом опинився перед канавою.

— Ну, так я гадаю, що те життя, яким живе селянин, ніяк не життя. Усе життя мужика досі залежало від бога і глїтїя, тому і релігійність.

— Не про те верзе...

— Ні, про те—огризнувся Дронов. Він лїтував, навіщо дав себ втягти в суперечку.

— Далі, далі.

— Ну так ось. Бідна частина селянства хоче вилізти з цієї ями. Вони бачать, як ми, робітники, живемо за радянської влади. Вони теж хочуть страхуванням жити.

— Хитрий, хитрий.

— Не заважайте, товариші!

— Ну, й тому починають себе організовувати, страхувати своє життя й свою працю. Вірно?

— Це правда з одного боку.

— А з другого боку розкажи ти, Силіверстовичу,—сказав Дронов, уже посміхаючись невимушено, і потер спїтний лоб.

— Виліз. Молодця, Мишо!

— Я гадав, капут! Зав'язне!

Силіверстов почав пояснювати перевагу товарового виробництва колективної системи над індивідуальною. Дронов ледве слухав. Його почали піднімати ті слова й думки, що їх він не встиг висловити.

— Товар! Товар! теж важливо, але дуже важливе й те, як селянин живе, бо це революційний бік справи. Це хвиля...

Мишка відчув, що саме ця хвиля вирвала його з заводу й несе його на село. Він стоїть у шлюпці й бачить ясно напрям. На мить йому солодко запаморочило голову бажання діяти.

— Вх, будь, що буде. Там побачу. Аджеж я московський пролетар, чорт візьми. Не таке ще ми бачили.

Силіверстов закінчив свої міркування. Дронов, глибоко забираючи октавами, гримнув гармонією.

XII

На четвертий день приїхали до крайового центру. Зустріли їх урочисто, з духовою оркестрою. Тут були вже ленінградські пролетарі, веселі, гамірливі хлопці в фінських шапках, з матроською мовою. Цілком відмінні від москвичів.

У міському театрі було оголошено урочисте загальне зібрання.

Доповідь робив секретар крайкому.

Дронов спочатку мало зрозумів із промови доповідача, але раптом схопив слівце.

— Шістдесят відсотків.

— Як так? Аджеж у Москві нам казали, не бітьш, як тридцять п'ять у цім краї. Шістдесят, шістдесят... Ну, нічого. Коли навіть шістдесят, загнем.

Решта виступів була в такому самому дусі. Наприкінці голова крайколгоспуправи випалив:

— Хай живе суцільна колективізація, що стирає всі межі—символ віковичного рабства російського мужика.

Під час перерви москвичі зашумукалися. Дронов у цьому участі не брав.

У коридорі він зустрів молоду дівчину. Розбалакалися. На голові дівчини була червона хустка, а в очах багато підбурливого лукавства. Сами не помітили, як познайомилися. Дронов говорив голосно, йому вдалося перекричати галас, сліпуче посміхався і відповідав так задерикувато й по-молодецькому, що дівчина реготалася до сліз.

— Ну й москвичі ці, прямо чорти!

Дронову дуже вподобалася нова знайома. Вони непомітно для себе відсунулися від публіки.

Почувся дзвоник. Всі почали сунути до дверей. Дронов

хотів спитати, де і коли може побачити її, але в цей мить Вася Михайлов підскочив до нього.

— Ухвалили, що Силіверстов відовідатиме. Знай.

— Кому?—спитав Дронов стямившись.

— Ну так, на привітання на ці.

— Гаразд, я згоден.

Дронов повернувся, але дівчини вже не було. Очевидно, натовп відтиснув їх одне від одного.

— Ех!

Коли він повернувся на своє місце, обличчя він майже не пам'ятав. Але перед очима манячив її свіжий рот, великі темні очі й ніжний відтінок її щік. Рідчув занепокоєння го-лодного.

В залі стало темно. На сцену, де за червоним сукном широко сиділа президія, вийшов Силіверстов.

Він спочатку подякував за гостинний прийом. Обіцяв від імени прибулих, що всіх сил докладуть, щоб виконати покладені на їх партією обов'язки. А далі з усієї сили наліг на голову крайкогоспуправи.

— Те, чого товариш із колгоспуправи вимагає, нічим не обґрунтована, нереальна вимога... Ми не приїхали сюди творити чудеса. Ми на роботу, на тяжку роботу, ніколи й ніким не пророблену, приїхали сюди. І наша діяльність тільки тоді матиме успіх, коли нас поставлять в реальні умови. Не шукати за хмарами... Ми пройшли, товариші, курси. Нас там закликали до обережності. Нам казали, що треба якнайглибше вивчити настрої селянина, обмацати його з усіх боків і прийняти до колгоспу тільки тоді, коли він виявить до того певне бажання. Ми, звичайно, агітуватимем і до організації візьмемося, хоч у нас і є відомості, що ґрунт колективізації в цім краї, ще, сказати б, не зораний.

— Та ви на те й приїхали, щоб його зорати,—кинув із президії секретар крайкому.

Утворилася неприємна павза.

Але Силіверстова тяжко було збити.

— Я не тільки свою думку висловлюю. Я певний, що так думають і решта мобілізованих також. Отже, не слід починати з непорозумінь. Ми хочемо опинитися перед реальними можливостями, щоб виконати взяті на себе зобов'язання.

Із ріденьких оплесків москвичів і незадоволеного тудіння в публіці Дронов відчув, що трапилася помилка. В його мозкові тріскалися вогняні слова, горло стискувало хвилювання.

В президії нервово радилися.

— Є товариші, що хочуть висловитись?—кінув головою Тиша.

— Може серед лєнінградців хтонебудь... хто висловитись хоче?

Його голос прискорює. Заля найжачилася мовчанкою.

Дронов відчув, як у ньому розгоряється бажання говорити. Він піднімає руку. В його бік зразу повертається сотня цікавих облич.

— А... товаришу, як ваше прізвище?

— Дро... Дронов.

— Слово має товариш Дронов.

У залі почали плескати. З усіх боків допомагали Дронову пролазити до сцени.

— Що я казатиму? Що я буду...

І ніби на відповідь його тремтінню, йому почулося:

— Який песимізм. Перед лицем всього активу краю, перед таким великим завда...

— Песимізм, песимізм... ну почекай...

Став біля люпїтра і трохи стиснутим голосом почав.

— Товариші! Правда, нам на двотижневих курсах казали, що найголовніше—це обережність і реальна, мовити б...

—Можливість,—крикнув хтось із президії.

— Так, можливість Я з цим згоджуюсь. Алеж секретар крайкому й товариш із колгоспу та й решта, що тут говорили, адже вони тутешні? Вірно? Звичайно, вірно. І через те з виступом товариша Силіверстова, як один із мобілізованих, я аж ніяк не згоден.—раптом зрозумів, що зробив не по-това-

риському, але не було часу спинятися і, щоб виграти півхвилини на міркування, він повторив:

— Так, я не згоден із думкою товариша Силіверстова, як один із московських мобілізованих. Тому, що Павло Іванович, товариш Силіверстов, забув про одне... Про революційний ентузіазм...

Бурхливі оплески й «ура» перебили його промову. Заля являла собою зграю стривожених голубів. Скрізь плескали, тільки біля Силіверстова кілька чоловіка сиділо в'рухомо.

Дронов хотів зійти на своє місце, але голова ласкаво посадовив його недалеко від себе. Він сів поруч Кирилової (Кирилова з їхнього заводу женорганізаторка. Кістлява, сувора, але дуже гарний товариш).

Дронов тер хусткою розпалений лоб. Краєм ока впіймав докірливий погляд Кирилової, що трохи відсунулася від нього.

— Що таке, Варю? Чого ти незадоволена?

— А який чорт поніс тебе говорити?

— Що таке? Хіба не можна мати свою думку?—спитав він задержувато.

— Адже рішили—Паші говорити, сам чув.

— А що казатиме, не рішили...—І зразу він почув виправдання своєму виступові, помітивши розгубленість Кирилової.

— Вірно,—сказала вона поласковівши.

— Бач яке лихо. Ну й удвох виступили...

— Усе таки, знаєш...

Почали читати запропоновану від крайкому резолюцію. Деякі пункти цієї резолюції просто суперечили виступові Силіверстова. В останньому абзаці (видать, в останній момент приписали) говорилося про революційний ентузіазм мас, як один із чинників, що може бути рушієм наступних подій.

— Твоя правда,—сказала Кирилова перед голосуванням.

Дронов так нервувався, що забув голосувати і тільки в останню мить підніс руку.

Після засідання була товариська вечера у великій, щойно відкритій, їдальні Робкоопу.

Дронов думав, що товариші зустрінуть його з неприємно, але цього не сталося. Вася Михайлов навіть стукнув його по спині:

— Ого, який оратор!

Редактор місцевої газети, маленький, сухенький, з тремтячим пенсне на жовтому носі, припер його до стінки:

— Дуже цікаво говорили, товаришу. Давно в партії? Такий молодий. Так, так, комсомолец—партієць? Правда?

Дронов замовчав про комсомол. Очима шукав по залі, але дівчини ніде не було.

Редактор викликав Дронова і Силіверстова в буфет, попросив ласкаво розмовляти між собою. До них приєдналася Кирилова, що виринула звідкілясь.

Щось спалахнуло...

— Спасибі, готово,—сказав редактор галлятно.

Під час вечері їх знімали ще кілька разів.

XIII

У крайовому центрі відбувався перший розподіл на групи. До окружного міста приїхали тільки тридцять чоловік. Тут уже говорили, як про щось безперечне, що колективізацію треба провести ударним порядком. «Масовий ентузіазм є вирішальний чинник, що за його допомогою можна повести до остаточного переможного бою з глутаєм бідноту та середняцтво».

Вісімдесят, вісімдесят п'ять відсотків щонайменше.

В окрузі не було ніякої урочистості. Довго не затрималися. Дронов із п'ятнадцятьма товаришами потрапив до Бурнинського району, що був від залізниці за сто п'ятдесят верст. Негайно зібралися, попереду була довга путь.

Бурнинський район, куди їхала група Дронова, був із найбагатших у Причарськнм краї.

Село Бурна, центр району, лежить безпосередньо під Алатонськими надзвичайної краси горами.

На старшого обрали Федю Туркіна, Силіверстова затримали в окружнім центрі.

Невеличка валка вирушила в снігову далечінь.

Стояли сліпучо-соняшні лютневі морзи. Ліворуч без краю розкинулася рівнина. Праворуч біжать дивовижні краси цукрові гребені Алатонських пасм.

Мишка вперше в житті бачив такі гори. Іноді йому здавалося, що вони ось-ось, зовсім недалеко, два-три кілометри, і ніяк не міг повірити візникові, що саме підгір'я починається ніяк не ближче, як за шістдесят-сімдесят верст.

Візник був тутешній. Здовж і впоперек знав ці гори. Охоче оповідав про гірські багатства, про звірів, про мисливство.

Туркін йому ставив ділові запитання: як експлуатуються лісові масиви, що здалека здавалися їм зараз дрібним чатарником, посипаним цукровим піском.

— Багатий край!

— Багаті гори! — чулося звідусіль. Але візник сердито махнув рукою.

— Куди багатий! Два роки був я в австрійському полоні. От якби все туди, там би вони всьому лад дали. Ми тільки гавити на все вміємо, а діло робити не нам: не можемо...

— Як це не можемо? Дуже навіть можемо. На те ми й більшовики, а не расейські головотеси, — розсердився Туркін.

— А ви, — нападав Дронов, — записалися до колгоспу?

Мужик заперечливо похитав головою.

— Бачите? А ви ще кажете...

— А ви міркуєте як, — мовляв, краще буде?

— Звичайно! А ви як гадаєте?

— Я не знаю, чи то краще, чи то гірше... Поживемо, побачимо, а там визначимось.

— Одне слово, якщо вдасться, тоді й ви туди?

— Саме так, відказав візник спокійно.

... — А от і за кордоном був. Мабуть чимало бачив... У селі два обличчя... Де одне і де друге?

Дронов на мить відчув увесь тягар майбутньої справи.

До Бурної приїхали на четвертий день. Нескінченно довге містечко-село розтяглося берегом Чари.

Вередлива велика річка тут близько закинула своє кривулясте тіло до підгір'я, жадібно вбираючи в себе безліч запаморочливо прудких льодовикових потоків.

Верхів'я, здавалося, просто звисали над селом. На бані дерев'яної церкви тріпотів вицвілий прапор. Хоч було й дуже холодно, Чара тут не замерзала. Коли проїхали високий міст, в обличчя повіяло льодовою парою.

Біля повороту їх зустріла духова оркестра, хрипло почала якогось веселого марша, але, очевидно, через холод нічого з того не вийшло. Після кількох тактів музика увірвалася.

Публіка реготалася від задоволення.

Перед довгим двоповерховим будинком сани зупинилися. Прибулі вилізли з-під хутра. Голова РВК хотів сказати промову, але секретар райкому м'яко спинив.

— Там... у приміщенні...

Коли зацікавленими ногами Дронов проходив по довгому коридорі РВК, в одніх дверях показалася дівчина. Він хотів підскочити, але люди загородили йому дорогу.

Мипка ладен був битись у заклад, що це була вона.

Кімнату секретаря швидко прокурили. Чорні московські пальта змішувалися з місцевими цегляно-червоними, сіїми кожухами.

Секретар узяв слово.

— Одночасно з прибуттям московських товаришів ми скликаємо колгоспний актив району. Ми зберемо невелику конференцію, що її мета є ознайомити прибулих товаришів із становищем у районі...

Одне зараз же впіймали вуха Дронова:

— Сто відсотків суцільної колективізації, сто відсотків.

Він не хотів зараз про це думати. Йому хотілося скоріше бути в коридорі і впевнитись.

— Чи вона?

— Для цього ти приїхав,—подумав суворо й докірливо.

Секретар саме закінчував промову.

...Сусідній колгінський район оголосив себе за ударний і показовий, і вчора ми дістали повідомлення, що вони нас викликають на соціалістичне змагання. У їх перебувають новгородські пролетарські бригади. Ті пообіцяли до початку січня всі сто відсотків. Сподіваємось, що московські робітники не опиняться позаду новгородських.

Повставали. Вийшли на вулицю.

Е. соляшному фюєрверку опаловими ракушками перлямутилися сонки.

— Швайцарія,—сказала зворушена красою Кирилова.

— Не Швайцарія, а Причарський радянський край,—сказав Спірін з льокаль-патріотичним запалом.

— Почекайте, владнаємо тут села й коло цього візьмемося. Ви знаєте, що в цих горах? Про це навіть за кордоном балакають. А які пасовиська? Уже цього року в гірській частині району гадаємо завести англійських баранів.

Дронову дуже вподобався «Центральний Клюб»,—перероблений із церкви.

Балакучий Спірін зараз же розповів історію.

—Розумієте, товариші, сам піп до мене прийшов. Прийшов до РВК і каже: «З мене досить... Душив народ і баста! Прошу вас, товаришу Спірін, скликати загальні збори, і при всьому доброму люді зрекуся сану». «А що ви робитимете?»—питаю. «За мене не турбуйтеся. Я вмію добре столярувати, а робота для доброго столяра завжди знайдеться». І знаєте, він у нас зараз столярює. Перший робітник у безвірників. Бачите оту он невеличку церковку? Там комсомольський клуб. Це вже він забрав у другого попа. А от третя церква не піддається...

Дронова радістю наелектризовувало нове. Йому подобалася сцена, перероблена із віктаря, ряди чистеньких віденських стільців у залі для глядачів, саморобна турбіна, що дає електричне світло кінотеатрові, вдало повішані на стінах шлякати, і майбутні «сто відсотків» його не лякали.

Про сто відсотків тут уже ніхто не сперечався. За це виступив Кулагін, секретар райкому. Про це саме довго, але жваво казав голова РВК Спірін.

Селянські дядьки слухали мовчки. Дронов сидів у другому ряду. Праворуч від нього сидів рудуватий здоровий чоловік, коли Спірін подавав цифри, він щось нашвидку записував до блокноту.

Дронов був певний, що його сусіда районний робітник. Тихо доторкнувся ліктем і спитав:

— Ви з Бурної?

— Ні, я з села.—Назву села Дронов не запам'ятав, але був дуже здивований.

— Бач які вони, сільські! З блокнотиком.

Мимоволі повернувся до публіки. В рядах було багато сільських бороданів, давно неголених, у кудлатих шапках, у вичинених кожухах. Він подумав про сусіду—напевне кооператор. Хотів перевести погляд, коли в очах майнула знайома усмішка.

— Вона...

Дівчина сиділа в третім ряду. Сусіда з села теж повернувся, і Дронов помітив, що вони знайомі.

— Ви знаєте цю панночку?

— Та як же не знати? Вона наська... Вчителька. Я якраз за нею й приїхав.

— А ви самі що робите дома?—цікавився далі Дронов. Хтось шикнув, і їм довелося замовкнути.

Під час перерви засідала комфракція. Спірін далі обстоював за стома відсотками. Кулагін обережніше формулював резолюцію. Туркін і Михайлов голосували проти ста відсотків. Кирилова підтримувала Спіріна.

— Чули, чорти, думку крайкому?—спитала вона з робленою жіночою суворістю.

— Дронов, де ти є? Прилип, чорт, до дівчати.

Дронов жваво розмовляв із дівчиною, що зайшла до Спі-ріна в нагальній справі.

— Ви з Алешина? Правда?

— Звідки знаєте?

— Бачите, знаю.

— Фомін, ваш сусіда, сказав? Ну який же ви цікавий!

— Ви партійна?

— Трошки,—сказала вона й почервоніла.

— Так, так,—подумав Мишка,—вона ще, мабуть, комсомолка.—І очима жер дівчину. Чистота її блискучої молодости паморочила йому голову.

— Дронов! Прилип, чорт,—смикнула його Кирилова за рукав,—чи позакладало?

Дронов із кислою миною відійшов від учительки й підійшов до стола.

Там саме розпалилася суперечка.

— Алешино, Алешино—думав Дронов.—Учителька...

...Ну, звичайно, треба вяти за основу резолюцію крайкому. Він старався всіляко вирвати з мозку тупу радість, що атрофувала його, намагався бути серйозним, подібним до інших, і не міг. Кирилова зауважила:

— Що це ти дурну пику робиш? Ніби на весіллі своєму... Пропозицію Кулагіна ухвалили одноголосно.

XVI

В кабінеті Кулагіна їх розподілили. Секретар читав назви сіл, характеризував їх. Клунін потрапив до Миколаївки. Туркіна призначили на голову Бурнинського загального колгоспу. Кирилова стала головою Холоднодільської комуни. Вася Михайлов дістав Чару.

Раптом Дронов чує:

— Алешино, сорок верст від центру. Новонаселене українське село. Багате. Чимало старожитців. Новосели здебільша біднота. Осіння хлібозаготівна кампанія закінчилася там великим скандалом. Глитаї зробили там хитрий маневр, і на

гачок піддавсь крайовий бригадир, що мало не зіпсував усьо справу. Є один колгосп.

— Ні, два,—вкинув Спірін.

— Я кажу, один колгосп. Другий—тільки товариство. До того ж у колгоспі переважно біднота, а товариство це мені не подобається... Якесь родинне об'єднання утворилося...

— Дайте мені,—сказав Дронов, не давши закінчити Кулагінові.

— Дронов просить,—забалакали разом з усіх боків.
Записали.

— Ну, поздоровляю, Мишо,—луснув по плечі Михайлов.—
Сусідами будемо.

— Як так?

— Чара—дванадцять верст.

— Маю за честь,—жартівливо промовне Дронов, — чайку поп'ємо, дорогий товаришу!

Навколо сміялися. Решту розподілу Дронов не слухав.

— Це я спритно зробив,—подумав він.—Учителька напевне комсомолка... Допоможе мені. А цей Фомін, заступник голови, видать, дядя тямущий... Вряд, щоб тільки з бідняків.

XVII

Після розподілу Дронов вийшов на ганок і закурив. Спершись на засніжені поруччя, подумав:

— Алешино.

— Можна, товаришу, вас потурбувати?—почув він позад себе.

Повернувся. Перед ним стояв неголений сивуватий дідуган, на голові йому була зношена хутряна шапка з висячими вухами. На самотканому сіряку була чимало латок. На криво підстриженому вусі висіла маленька бурулька.

— Коли не потурбую, мені сказали, ніби ви будете алешинським...

— Я,—сказав Дронов і подав руку.

Старий поквапом скинув рукавичку. Пальці шерхлі, але вся рука тепла, м'яка, як гола пташка.

— Я теж алешинський, сказати б, я там член управи колгоспу буду.

— Ну, дуже радий.

— Одне слово, будемо працювати разом,—старий привітно посміхнувся й показав ряд стертих зубів. Очі йому були сірі, швидкі і в'юнко обмацували обличчя Дронова.

— Я ж за вами приїхав, коли справи закінчите, приходьте на постояле, мене спитаєте. Дядя Телешов. Мене так навіть товариш Свердлов називав.

— Хіба ви знали Свердлова?

— Як не знати? В засланні разом страждали...

— Дуже цікаво. Розкажіть.

— В дорозі розкажу. Часу вистачить. А покищо до побачення.—І хутко пішов.

— От цей подібний до бідняка,—подумав Дронов.

У коридорі таласливо зустрів його Спірін.

— Я тебе шукаю, товаришу, твоє прізвище як?

— Дронов.

— Ну, так товаришу Дронов, ходім.

Голова РВК потяг його до себе в кабінет, де на дивані вже сидів Фомін.

— Ми вже встигли познайомитися,—сказав Дронов.

— Я тільки хотів сказати, дорогий товаришу, що попервах тобі буде важкувато. Тим то й рекомєндую твоїй увазі товариша Фоміна. Він хлопець міцний. Енергійний. Може тобі про нього щонебудь плести почнуть... Сільська ситуація куди складніша від міської.

— Розумію.

— Сподіваюся, Олександрє Степановичу, поки до оранки справа дійде в Алешині...

— Запевняю вас, товаришу Спірін, коли ми з товаришем... Пробачте, прізвища не знаю...

— Дронов, Дронов,—сказав Спірін.

— Одне слово, якщо ми з товаришем Дроновим у контакті, тоді...

— Тільки треба дивитися, щоб бідноту в перші лави,—пербив його Спірін.

— Як же інакше... Обов'язково. Поруч. Ото, що тепер тертя між середняками й біднотою, так це воно, звичайно, доведеться вижити товаришеві, от... А з глитаєм, ви самі знаєте, товаришу Спірін, у нас питання налагоджене. Коли дійде до виселення, барахлишко в один віз, і скінчена розмова.

— Тільки дорогий товаришу, треба тут за інструкцією, без жадних знущань.

— Ну так, звичайно, не повторювати ж осіннього!

— Тобі,—сказав Спірін інтимно Дронову,—товариш Фомін розповість, що було восени. На цю обставину треба зважати.

До кімнати увійшов секретар райкому.

— Я саме тебе шукаю,—звернувся він до Дронова, сідаючи в крісло. Видно було, що він стомився.

Фомін хапливо почав прощатися з головою РВК, посиляючись на справи. Кулагінові подав руку.

— От товариш до вас потрапив,—вказав той на Дронова. Мишка помітив, як допитливо дивилися на Фоміна очі секретаря, як рухалися жовна на обличчі Кулагіна і як зніяковів від цього Фомін.

— Ми вже познайомилися,—промовив Фомін і скромно, ніби крадькома, вийшов із кімнати.

— Енергійна людина—похвалив його Спірін.

— Енергійна,—погодився Кулагін байдуже. Жовна знову почали скакати.

— От якраз про це я хотів тобі сказати,—звернувся він до Дронова.

Спірін запропонував Дронову стільця.

— Восени в Алешині сталися перші сутічки клясового бою. Похвалитися наслідками особливих підстав немає. Кінець-кінцем Алешино лишилося без осередку, але клясове

дитання в цьому селі поставлено руба. Останнє полегшить твоє становище, якщо ти з самого початку візьмеш правильний курс.

— Я вже де про що інформував товариша Дронова,— сказав Спірін.

— Ну, то й краще, але, на мою думку, вірніше буде, якщо Дронов спиратиметься не на Фоміна, а на інших. Мені Фомін і досі неясний в осінній історії.

— Середнячок, типовий середнячок. З двояким становищем. От, наприклад. Прийшов зараз і каже, що він настояв, щоб їхнє товариство цілком увійшло до Свердловської артлі.

— Цілком? Цю справу треба обмірковувати разом із Телешовим.

— Ну, от я тобі хотів сказати, дорогий товаришу Дронов, що райком тебе просить насамперед організувати осередок із тих, хто відновлений уже постановою окружному. Крім того, там є чотири нових кандидати. Між іншим, прийхав Клименко, що його справу теж переглянули в крайкомі. Ну, от, із цими людьми доведеться почати. Є дехто й з комсомолу.

— З учителькою я вже познайомився.

— Ого, швиденько,— сміявся Спірін.— Дивись, брате, дівча на ять.

— Корнілова у нас одна з кращих культурних активісток,— сказав Кулагін серйозно, обриваючи легкий тон,— яка варта багатьох галасливих комуністів.

— Ну, Дронов постарасться, втягне її в роботу,— мортнув Спірін за спиною Кулагіна.

— Коротше, треба орієнтуватися, і що швидше, то краще, бо округа страшенно поспішає.

— Та вже темпик, темпик,— промурмотів Спірін.

— Спробуємо,— кивнув Дронов.

— Ну, москвичі покажуть. Тільки дивись, Дронов, учителька...

В кімнату вдерся руденький чоловічок.

— Товаришу Спірін, товаришу Спірін, це не годиться.

Крайколгосп замість вісімнадцяти трієрів дав мені тільки дев'ять. Решту обіцяв на цім тижні, а досі ні слуху, ні духу. А мужики з ножем до горла підступають; що я їм народжу трієра чи що? Холоднодол, Миколаївка, Нижня Озерка...

— Слухай, слухай, стривай—заспокоював Спірін.

— Кустов, районний агроном,—подав той руку Дронову.

— Дуже приємно.

— Ви потрапили в Алешино? Я туди, дяка богові, трієра вже дав. Але що ж мені робити з рештою?

В коридорі кричали:

— Товаришу Кустов, товаришу Кустов!

— Іду, іду. Ну, ми з вами ще побачимось. Ви дивіться, товаришу, щоб свердловці дістали ділянку над річкою, це найкраща. Досить там тлітайчики поживилися. До речі, щойно в мене був старий Телешов, дуже цікавий суб'єкт! Ви його знаєте? Я йому пообіцяв, що як тільки відлита, буду в Алешині.

XVIII

Не встигло в Алешині засутеніти, уже всі знали. За зачиненими віконницями балачки тільки про це.

— Приїжджає з Москви центровик, організатор. Це вже справа серйозніше.

— Так, коли центр наполягає, бувай здоровий.

— Усіх до одного заженуть у колгосп.

— Неправда, тільки хто добровільно.

— Ну, так тільки пишеться, а справа повертається зовсім по-інакшому.

— Ну, куме, куди вступимо, в «Свердловку» чи в «Бджоли»?

— «Бджоли» люди могутні, а «Свердловці» держава допомагає.

— Приїде московський, побачимо.

— Вірно, звіди вони більше знають. Може й ми від нього розумні станемо

Сусіди розлучаються. Куми прощаються. Від одного двору до другого повзе шепотіння. Навіть на вулицю не треба виходити. В кожному паркані є щлина, на кожному тині перелаз. Чоловіки між собою, а баби—кожна про себе. Роздумливо... з переляком...

— Кажуть—усе заберуть.

— Нешправда, нічого вони не забирають.

— А землю ото...

— І землю не забирають... Сам знаєш. Нічого здря галасувати... Настухався бабів. Не бійся, поки мене бачиш.

А всередині якась непевність наче. Тепер зима. Ще до весни місяця шівтора. Раніше під такий час тільки й знали довгі свята, гучні іменини, а тепер скрізь самий неспокій. Чутки. Поголоски. Розмови. Похоже, ніби ведмеда наздоганяють у берлозі мисливці.

XIX

Павло Гайдук того вечора відвідав свого приятеля, члена артілі «Бджоли»—Сергія Бахорева. Поки пустили Гайдук на двір, йому довелося трохи постояти біля воріт.

Бахорев—мужик довгий, рудий, кістлявий, з підстриженими вусами, з пострим у рябютинні носом, з друтлими, одвертими, вицвілими пукатими очима. Його вважали за глухого. Сам він говорив дуже тихо, але Гайдук був певен, що Сергій чує добре.

Вони разом служили в артилерії під час німецької війни. За громадянської, коли Бахорев останнім часом посідав уже командну посаду, так само опинилися поруч.

Гайдук виявляв приязнь, Бахорев приймав.

Коли, нарешті, впустили, Гайдуківі довелося спочатку посидіти на кухні з паралізованою бабусею, матір'ю Бахорева, її не виселили з дому разом із чоловіком, бо син узяв хору до себе.

Сергія на селі не вважали за глителя. Довго він був посварившись із батьком через свій шлюб. Коли Сергій, уже не хлопчик, повернувся з фронту, сподобалося йому молода, ду-

же весела дівчина, як виявилось—Марта, дочка бідняка—п'янички, Петра Савушкіна. Сергій не довго ходив за дівчиною. Сказав їй одверто, що хоче оженитися. Марта не заперечувала. Зате батько, Микита Андрійович, із скандалом і сваркою виділив сина, що, може з меншим лукавством, але більшою господарською обачністю, почав своє життя з Мартою, що вславилася як добра жінка.

І от останні часи принесли старому Бахореву багато неприємностей. Восени під нас хлібозаготівель, коли виявилися викрутні старого, багато добра перейшло нічною темрявою на двір Сергія. Проти цього повсталася слізним протестом Марта, що вперше за п'ять років спільного з Сергієм життя посварилася з чоловіком. Навіть на руки схопила хлопця й на поріг ступила. Великі сварки й тяжке замирення внесла до хати Микитина захланність.

Бахорев зійшов на кухню, і Гайдук помітив, що в хазяїна піджак у борошні. Чи може від цього Гайдукові в роті стало нудно-солодко, і він зникнув.

— Здоров був, Пашо, що тарного скажеш?—привітався до нього по-дружньому Бахорев, обтрухуючи борошно з поли піджака.

Гайдука знову почала стискати спазма.

— Прохання є,—сказав він глухо.

/ До кухні увійшла Марта з Миколою Митькіном.

— Добрий вечір! Ти що ж, Павло Софроновичу, в гості до старого приятеля?—Спина Митькінові теж була в борошні.

Гайдукові здалося, що ці люди дратують його. Він насупився й боявся, що спалахне. (У Гайдука вдача була гаряча). Тихо відкликав убік Сергія.

— Я з проханням до тебе.

— Ну, викладай,—промогив той так, щоб було чути Митькінові.

— Восени, сам знаєш, як мене обібрали. Останнє забра-

ли... А от узимку коняка перекинулася в дорозі. Допоможи.
З нового віддам...

— Скільки треба?

— Якщо можна, позич пудів зо два.

Митькін підійшов до їх і весело ляснув Гайдуга по плечі.

— Не бійсь, друже, дамо. Самі знаємо про все отаке. Лихо кого не спіткає? Виручимо.

Гайдук здивувався. Адже Митькін ані трохи не славився як щира людина.

— Та якщо можна...—протят він непевно.

— А скажи, Пашо, тобі якого? Зерном чи борошном?

— Я про зерно й не кажу. То справа фонду мені видати, а от борошенця б.

— Дамо,—заспокоїв Митькін, презирнувшись із Бахоревим.

— Треба допомогти,—погодився Сергій.

— Кажеш, два пуди? А мішок приніс?

Гайдук витяг з-під кожуха новенький мішок з білого полотна, на середині його тяглися дві червоненькі рівні смужечки.

Митькін ласкаво подивився на новенький мішок, розглядив на колінах.

— Якраз угадав. Точнісінько два увійде.

— Так, більш не буде,—погодився Гайдук.

— Зачекай тут. Ми зараз...

Митькін і Бахорев зникли за дверима.

Митькін був сусіда Бахорева. На його дворі була база артілі «Бджоли». Гайдукові спало на думку, що борошно мабуть буде звідти, але згодом заспокоїв себе.

— Та мені що... Мені люди добро роблять. Хоч і глитаї, а все ж таки люди. Митькін от, напевне, глитаї, а середняком любить прикинутись. Мода на це тепер.

На підлозі Марта просяним віником збирала сміття. Гайдук тільки зараз помітив, що на підлозі було розсипане

зерно пшеничне, вівсяне і просяне. Воно було забруднене, розчавлене. Він навіть переступив з ноги на ногу.

— Допмагають друзяки,—звернувся він до Марти.

Та на мить звела на нього очі й зараз же відвернулася.

— Є ще добрі люди,—сказав Гайдук, та як жінка не відповідала, додав ще,—і гарні товариші.

Хазяї довго не повертали. Їхня шамотня і гамір чулися знизу, з комори.

Марта збрала сміття в корець.

— Куди це кладеш, Марто?

— Дробині покидаю,—сказала сердито і вийшла.

— Добре життя твоїм курям, Марто,—промурмотів Гайдук і згадав свого худого кабана, якому не сьогодні-завтра нічого буде дати.

Гайдука спіткали великі неприємності. Але в усьому він винуватив не себе, а владу.

Восени під час хлібозаготівель хоч і був бідняк, хотів проте сховати сорок п'ять пудів. Викривши це, Гвоздьов з усієї сили прискіпався до нього. Не повірив ні слюзам, ні благанням. Обібрав до нитки. І ще двічі намагався накласти штраф, але вже не було на що. Збирався візникуванням поправити свої справи, та вже як вдруге виїхав, шкапина здохла.

Митькін і Бахорев повернулися, тягнути за собою мішок.

— Тут пудів два з половиною буде. Не стали ми по-дурному пересипати. Бери з цим, а твій мішечок хай у нас по-тює.

Гайдукові здалося, що в його мішок влізло б більше, проте сказати про це побоявся.

— Дякую.

— А коли повернеш, Пашо?—спитав Митькін.

— Я вже з нового, як сказав...

— Ну, звісно. Раніше вже й чекати нема чого...

Гайдук намірився йти.

— А до колгоспу не збираєшся?

— Ні,—хитнув сердито головою Гайдук,—ніколи.

Бахорев відійшов убік, а Митькін, ніби наміряючись допомогти підняти мішок, щільно підступив до Гайдуга.

— А з конякою в тебе горе вийшло!

— Та не весело, що й казати.

— Ну, так слухай, друже,—сказав Митькін і поклав руку на мішок.

— Коли вже допомогати, так давай справді допоможемо.

— Та й за це дуже вдячний,—розм'як Гайдук.

— Стривай хвилинку,—посадив його на розмальовану скриню Митькін і поклав свої веснянкуваті голі руки на коліна Гайдуківі.—У мене до тебе пропозиція є, коли хочеш послухати.

— Можна,—сказав Гайдук зацікавлено.

— А пропозиція лутяща й справедлива. Ти знаєш, що артіль «Бджоли» сьогодні розформувалася?

— Та ну?—і в голосі цілий рій згодів.

— Не в щім річ—сказав Бахорев—«Бджоли» тут ні до чого. Тобі, Пашо, Микола Харитонович хоче сказати, що як ти до колгоспу не збираєшся, він тобі в найми свою білу кобилу віддати хоче.

— От, от білу. За плату тільки, по-божому.

— Кобила хоч і не молода, та добра.

— Я її знаю.

— Він тобі віддасть її в оренду, але щоб не надсадити, доглядати як слід. І крім того, ані телень.

— Так, правильно Сергій каже. Білу тоді віддаю, але як що ти надумаєш до колгоспу, коняка моя, тоді віддаси, кому вкажу.

— Розумію...

— Згоден, по-християнському. Ось руки.

Гайдук нерішуче поклав свою руку в мокру долоню Митькіна. Бахорев ударив по руках.

— Могорич тут із кого?

— Буде,—сміявся Гайдук, не вірячи своєму щастю. Його збентежили глузлива усмішка і перелякані Мартині очі.

Вирушили.

Митькін вивів кобилу на вулицю, передав повід Гайдуюкові й сховав розписку, що написав Гайдук.

Дружно попрощалися. Мішок із борошном перекинули на спину коняці. Біла тремтіла й пирскала від холоду. Митькін додав ще раз.

— Тільки, Пашо, дивись не наполятай... Коняка не молоденька.

XX

Біля держспирту до пізньої ночі топтали сніг. «Уповноважений» центроспирту товариш Вялін моторно знімав з полиць дедалі рідкіші ряди пляшок. Приймав полатані селянські карбованці, що їх тільки для кооперативу та центроспирту берегли мужики. Товариш Вялін двічі намагався зачинити важкі дубові двері з внутрішніми залізними гаками, але це йому ніяк не щастило.

— П'ємо, поки живемо, гунявив Васюков, що відтоді як «радянська влада скривдила» його, частенько випивав.

— П'ємо, звичайно,—підбадьорював себе хитаючись Савушкін.—Я теж п'ю. Як же мені не пити? Я зроду бідняк. Так і буду, але при мені радянську владу не лаяти. Радянська влада повинна мені допомогати. А коли не допоможе, сам лаятиму. Скаржитимусь, до ЦВК дійду й самому Калінінові скажу: як ти мене не жалієш, коли я бідняк і на це постанова є... А ти, Васюков, глитай паршивий.

Поки Васюков вовтузився з Савушкіном, борюкаючись із ним на снігу, навколо народ, з радісним верещанням, підхожуючи, підтакуючи, тішився видовищем, як сильний Васюков розтирав сніг, сльози й крив по обличчю плачущого Савушкіна.

Дронов різплющив очі, і перша думка його була:

— Село...

Його збудив старий Телешов, що з ним умовилися з вечора. Дронов зразу почав одягатися, як це чоловіки роблять у військовім побуті під час великих маршів. Після цього він вискочив на вулицю. Йому впало в око велике пожвавлення надворі.

Була п'ята година ранку. Місяць високо стояв над горами, що вже темніли брилами. Сів у санях. Старий дав йому кожуха.

— Одягніться. Він чистий, тільки трохи дхне чиньбою.

Дронов одяг поверх куртки кожуха. Чотириденна снігова дорога багато вже його навчила. «Накинені» матір'ю повстаники знову стали в пригоді. Старий сів уперед, підібрав під себе трохи сіно, поправив де було треба сісти Дронову, і сани винеслися на вулицю, що йшла високим валом поміж будинками.

— Це Чарський тракт,—махнув він уздовж шляху. З заплушченими очима їхати можна.

Ледве пройхав сто кроків, як Дронов спинив коні.

Шляхом йшла кучка людей, серед яких він упізнав Туркіна.

— Почав...—подумав Дронов, побачивши, як слухали селяни пояснення Туркіна.

— Федю!

— А Мишо, ти. Вже їдеш?

— Іду, сподіваюся, незабаром побачусь...

— Як же, за півмісяця буде районна нарада колгоспників.

— Ну,—сказав він, простягаючи руку Туркінові.

— Побачимо,—відповів Туркін, і в його очах Дронов охопив ту саму разючу непевність, що роздирала його зсередини.

— Ну,—сказав він, простягаючи руку Туркінові.

Туркін піймав руку, обійняв і поцілував Дронова.

— Тільки одне,—сказав він серйозно,—ухвалюючи щось, Мишко, не квался. Без метушні...

Дронов скочив у сани. Він був зворушений. Коли трохи відїхали, він повернувся, хотів махнути Туркінові ще раз, але того закрили наблизившись сани.

На краю села його наздогнав Клунін. Трохи їхали вкупі, а потім шлях його звернув ліворуч. Вони щось кричали один одному. Слова ледве долітали й були незрозумілі, але й без того вони обидва вгадували їхнє значення.

— От шлях на Миколаївку,—пояснив старий.

Тут, у голому полі, холоднеча була тостріша. Вітер розгулявся. Дронову кожух здався дуже захисний. Зовсім вліз у нього.

Коли прокинувся, ясне сонце вже стояло високо. Старий Телешов ішов пішки поруч саней. Дронову було жарко, він розстебнув кожух і виліз.

Сонце й зніг засліпили його. Шлях ішов від гір до відкритої рівнини.

— Скільки їдемо?—спитав Дронов.—Добре заснув я.

— Сумління у вас чисте. Та вже п'яту годину їдемо.

Дронову хотілося розмовляти, впевнюватись, задовольнити свою цікавість.

— Велике село Алешино?

— Так, середнє. У нашім краю такі села не можна вважати за великі, так дворів із шістсот набереться.

(Дворів, дворів,—подумав Мишка. Звичайно, так пишуть в колгоспній літературі теж. Ех, краще б я туди частіше зазірав, занепокоївся він).

— Кажете, шістсот. Це чимало. А скільки в колгоспі?

— В нашому?—запитав старий тостро.

— Як у нашому? Як мені відомо, два колгоспи є і обидва наші.

— Ну як, з якого погляду,—промурмотів старий незадо-

волено,—у їх близько сорока п'яти, а у нас набереться вісімдесят шість.

— Словом сказати—сто тридцять. Мало.

— А я так цих сорока п'яти не рахую.

— Чому то?

— Суспіль глитаї...

— Глитаї в колгоспі. Дивно щось...

— Ну, коли не самі глитаї, то їхня рідня. Однакові собаки.

Дронов почав нервуватися. Довго йшли мовчки.

— Ну, приїдемо, подивимось.

— Так, оце буде певніш.

— Хіба в свердловському колгоспі жадного середняка немає?

— Ні як же? є. Навіть в управі є — Трохим Дума.

— Ну, бачите. І тих треба притягти. Ми ж у спілці з середняком.

— Тяжке становище...

— Хіба в «Бджолах» ні одного бідняка немає?

— Усі до одного товстопузі. Нікого з наших не приймають. Пай встановили такий. Ні, невірно кажу. Стюпку Медведєва прийняли, хоч і бідний із бідних. Потім, звичайно, наймитів мали. Та ще й як. Не гірше за панів. Кол-госп.—Старий плюнув.

Дронов засміявся. З кількох слів старото йому багато чого стало ясно.

— Пряма ви людина, Захаре Сидоровичу.

— А що мені. Суходільному королєві нема чого боятися морських боїв.

— Ви кажете, дядю Захар, що знали товариша Свердлова...

— Щоб пак. Ми разом були в Наримі. Я туди потрапив етапом за п'ятий рік. Двадцять років відбував. Тоді я ще був ого! Коли козаків на нас напустили, я вкрав у їх шість коней. Офіцери стояли у самого графа в Ухабіні. Я коней найкращих шість штук... Та за Чари й загнав їх. І шукай вітру в полі.

— А навіщо вам коні красти треба було?

— Такий момент був потрібний, метушня: поки козаки коней шукали, кому треба й поховалися. А тоді в нашім краю багато потрібних людей ховалося.

— Розумію,—сказав Дронов серйозно. Ясно відчув поруч себе живий уламок минулої епохи.

В сніговій далечині щось темніло. З'явилися будинки. Пристяжна гучно заїржала. Позаду почулися дзвоники. Старий схопив віжки й скочив у сани. Дронов сів. Коні пішли жвавою ристю. Дзвоники дедалі ближче. Старий насилу стримував коні.

— Ну, дурні, радянські лошата. Ще буде час вам потанцювати.

Будинки, виявилося, належали до чужого хутора. Дронова чимраз більше наздоганяла ззаду трійка. Він повернувся. Перед санями неслися легкі, відгодовані коні. Порівнялися. Коні Телешова пішли вскок. Кілька секунд тривали мимоволі перегони. Старий стримував коні. Дронов впізнав Фоміна. У санях хтось махнув рукою. З-за застебнутого коміра виринув усміхнений рот.

— Добридень,—задзвенів жіночий голосок.

— А, добридень—закричав відповідаючи Дронов і піднявся на коліна в санях.

Сани Фоміна винеслися вперед. Дронову хотілося закричати старому:

— Жени, жени,—але нічого не сказав.

Сани Фоміна випереджали дедалі більше, і нарешті чути було тільки дзвоника.

Дронову зробилося сумно.

— От проворні коні, випередили колгоспних.

Йому в цьому нападі суму відчулося щось символічне, та він госпішав швидше відігнати зайві думки.

— Кажуть, Фоміа енергійна людина,—почав він розмову.

— Енергійна, енергійна,—(енергійна, всміхнувся Дронов, як це в нього симпатично виходить).

— Справді—казав далі старий,—енергійний, тільки є питання, для кого він такий.

— Як так?

— Та так, що насамперед для себе.

— Мені інакше поясняли.

— Та він знає, кому як показатися. Пройдисвіт. Він і в місті жив прикажчиком, на військовій службі до унтера вислужився. За громадянської теж гав не ловив.

Коні злякалися чогось. Кинулися вбік. Старий завовтузився з візками. Коли виїхали знову на шлях, старий казав далі...

— «Бджоли» так само ліквідувалися. Думаєте, це не його справа? Він до нас прийшов і каже:—Всі «Бджоли» до нас вступлять, прийняти їх треба.—А до партії всіх приймуть?

— Так колгосп все ж таки не партія.

— На селі це так.

— Ну й що ж ви ухвалили?

— Ухвалили зачекати, поки ви приїдете.

— Бачите, тут уже допустилися помилки, треба було їх прийняти з усім майном, а далі подивитися.

— Ні, нізащо,—крикнув дідуган, і його очі люто заблищали.

XXII

Незабаром затягло небо. Коли минули ґуральню, знялася хуртовина. З усього було видно, що ночувати доведеться в Чарах. Біля ґуральні вони поспідали, Дронов відкрив консерви, а старий почастував його сиром.

— Це вже колгоспний сир,—хвалився Захар.

Дронов із побожністю взяв сиру, і може через те він йому здався на диво смачним.

— Я в житті такого не їв,—сказав він серйозно.

Хазайка принесла зім'ятий самовар.

— Тільки не виїхали ваші агенти,—сказала вона.

Коли лишилися самі, Дронов знову звернувся до старого.

— А про вчительку якої думки ви, дядю Захаре (хотілося про неї довго й багато слухати).

— Правильна дівчина Наталя Миколаївна, хоч куди, просто вогонь.

Старий замовк, не бажаючи, очевидно, розводитись. Дронову стало нудно. Він почав поспішати з від'їздом. Потайки сподівався в дорозі наздогнати Фоміна з Наташею.

Кісли відїхали від гуральні, старий витяг з-під соломи рушницю.

— А це навіщо?

— З бандитами можемо зустрінутися.

Дронов потягся за револьвером.

— Ну, не з такими, з четвероногим—махнув рукою старий.

— Розумію...

Старий з-під соломи витяг ще товстий вузол мотузок. На живці одної з них мотався жмут соломи.

— Це солома на те, щоб кинути. Ну вовки й хапають... А воно стріляти й зручніше. Завжди рекомендується. Коло сіл сіромаха й без того відстає, якщо не дуже голодний, а тепер і взагалі потепліло.

Сутеніло, як вїхали в Чари. З вікон світло газових ламп кидало на сніг золоті плями.

Коні, самі знаючи дорogu, звертали на постійний двір.

Дронов, не скидаючи кожуха, узяв свої речі й піднявся по сходах. Біля дверей довелося довго вовтузитися. Нарешті зсередини відчинили. Дронов у клубах пари поплив у приміщення. Хтось сердито кинув:

— Скоріше зачиняйте двері.

Кімната була довга, з полами, з великим обструганим столом посередині. Очі Дронова впіймали зразу два знайомих обличчя.

— Ага, вони тут.

Фомін піднявся назустріч, узяв з рук чемодан, поставив до своїх речей.

— Змерзли, товаришу?

— Та що ви?

Дронов скинув кожуха. Він був плечистий, високий. Здорове рожеве обличчя було поголене, і його відкритий міський профіль учителька роздивлялася з приємністю.

— Я вже злякався, що не наздоженемо вас,—сказав він, вітаючись. Фомін не встиг заховати посмішку. Було незрозуміло, з чого він радіє: чи з мимовільної похвали коням, чи з джиґунського запалу москвича.

— Старого де лишили?—спитав він у Дронова.

— Коло коней там пораяться.

— Піду подивлюся.

Дронов по-домашньому сів. Крім їх у кімнаті сиділи два селянина, тут таки на полу жінка вовтузилася з дитиною, нію кричала.

— Вам хотілося конче нас наздогнати?—спитала Наташа задерикувато.

— Конче,—щиро признався Дронов, почувавочи, як обличчя його заливається кров'ю.

— Вам моє товариство ще встигне обриднути...—Раптом її обличчя стало неприязним.—Скажіть, ви до нас надовго, на тиждень, на місяць? Взагалі на гастролі?

— Ні, щонайменше на рік.

Вона засміялася.

— Ну це хоч має рацію. Я бачу, вас ця перспектива не дуже тішить.

— Навпаки,—сказав Дронов спійманий. — Навпаки, якщо ви там теж будете.

— Вас, видать, у Москві непогано вчили компліменти говорити.

— Слово честі,—і Дронов відчув, що каже правду,—навіть і на думку не спадало компліменти говорити. Кажу цілком щиро.

Дівчина зробилася серйозною й суворо промовила:

— Тоді не треба, товаришу Дронов. Немає ніякої рації. Але зараз же не стримала усмішки.

— Я вже думав, що образив вас,—зрадів Дронов.

— Е, дурниці. Кажіть, що хочете. Однаково жадному слову не вірю.

— А все таки колинебудь та повірите.

— Навряд... Ви гадаєте, що я якась сільська дурненька дівчина, та й до того ж... Ну, гаразд.

— Що ви хотіли сказати?

Повернувшись, Фомін застав їх у веселій розмові.

— Старий зараз прийде. Тільки коней упорав. А ми сідаймо вечеряти.

Фомін пошукав серед речей і поклав на стіл гарну килимову торбу з харчами.

— От добре зроблено,—почав вихваляти Дронов.

— О, в нас на селі й краще знайдете.

— Мені спало на думку, Наталю Миколаївно, зорганізуйте жінок у килимову артіль. Визмуть вони можуть систематично працювати. Збут для таких речей буде.

— Ага,—зрадів Фомін,—видко, що товариш організатор. Зразу до праці береться.

В очах учительки Дронов побачив похвалу й солідарність.

— Це завдання головним чином на вас дивиться, Наталю Миколаївно,—сказав він приязно.

— З радістю,—погодилася вчителька.

Коли прийшов старий Телешов, про якого Дронов між іншим зовсім забув, вони вже вечеряли.

— А це ви й забули, — пожартував старий, піднімаючи над своєю головою гармонію.

— Та... це ж моя люба гармонія,—і він м'яко взяв її з рук старого й ніжно притиснув до грудей.

— Ой, як ви перелякалися,—сміялася вчителька.

— Грати можете?—зацікавився Фомін.

— Трохи,—сказав Дронов, але в його тоні почувалася навмисна скромність.

Старий озирнувся на багаж. Коли він помітив, що речі лежать вкупі з речами Фоміна, насутився. Фомін помітив це й по-дружньому підтяг старого до лавки.

— Сідай, дядю Захаре, вечеряти.

— Спасибі,—промурмотів Телешов і подивився на Дронова.

Дронов розсміявся, узяв його за плечі й посадив поруч себе.

— Сідай, тату,—крикнув він весело.

Телешова принадила пропозиція, але все ж таки він скванно вихопив із свого мішка сир і кілька грудочок цукру.

З дверей висунулася голова хазяйки й крикнула:

— Самовар.

— Іду-у.

Наталя Миколаївна швидко побігла туди, але Дронов наздогнав її. Біля самовара сталася невеличка бійка. Гору взяла вчителька, що з блискучою посмішкою перемоги пропливла в сп'янілих очах Дронова.

Поруч із сиром старого Дронов поклав коробку шоколадних цукерків.

— Знаєте що, я зараз буду хазайкою,—запропонувала Наталя Миколаївна.

— Просимо, просимо.

Вона швидко витягла з своїх речей серветочку, розіслала на краю стола. З'явилися ложки, цукерниця, чайничок, із якого вона налила в шклянку Дронова, в бляшаний кухлик старого й синю емалеву чашку Фоміна міцного чаю. Сама вона пила з маленької фаянсової чашечки.

Частували одні-одного. Дронов уписував за двох.

Фомін пропонував:

— Колбаси, будь ласка, груднинки, варених яєць.

Старий уперто їв свій сир і тільки іноді брав цукерок із коробки Дронова. Раптом Дронов узяв шматок сиру, підняв урочисто й сказав:

— Це колгоспний сир.

— Ви кажете як піп: «це тіло господнє»,—сміявся Фомін.

— Так і є,—стуконув твердо старий.

Замовкли.

— Ти чого, Захаре, груднинки не береш. У чім річ?..—заохочував Фомін.

— Індивідуальна груднинка—підморгнув Мишка.

Сміялися. Старий так само посміхався.

Дронов відрізав шматок ковбаси й поклав на хліб старому.

— Тату, треба всі приватно-власницькі, груднинки, індивідуальні ковбаси й одноосібні варені яйця—стерти на порошок. Геть одноосібні харчі. Їж.

До сліз реготалися.

Старий доторкнувся до ковбаси.

Дронову вдалися в тямку його руки. Ці старечі пальці, здавалося, ніби красти намірилися. Дронова здивували ці неспівнені соромливі руки.

— Ого,—подумав він,—із міцних горішків, старий отой. У пильному тямущому погляді Наталі Миколаївни він знайшов свої думки.

Фомін їв із поважним спокоєм.

— Добрий твій сир, Захаре Сидоровичу. Але гадаю, ще кращий створимо, коли для колгоспу Болдирівську машину заберемо.

— Добра машина,—потодився старий і за всю вечерю більше й пари з уст не пустив.

Після чаю вчителька попросила Дронова затрати на гармонії. Мишка не дав себе довго просити. Швидко відстебнув єрібні тачки, кинув ремінь на плече й перебрав клявіші.

Дитина замовкла в кутку, дядьки підсунулись ближче, хазяйка постоялого двору теж виповзла з свого лігва з дочкою-підлітком.

Дронов замислився, ніби намагаючи мотив. Потім почав пісню, що її вивчив його Гринюк. Це була сумна українська пісенька, легка, мелодійна:

Стоїть гора високая,
А під горою гай...

Дронов навіть і гадки не мав, що так вгадає настрій Наталі Миколаївни.

Вона виросла в козачій станиці Кубані, серед українців, і ця пісенька нагадала їй рідний край.

— Може знаєте ще якихось українських пісень,—спитала вона стиха, коли він скінчив.

У репертуарі Дронова українських пісень більш не знайшлося, але він, щоб розвіяти сум Наталі Миколаївни, просто дивлячись їй у вічі, тихо загравав:

Заплітала Дуня коси,
А за нею комсомольці...

Старий Телешов пожвавішав. Устав. Поки чумарки заткнув за пояс і тукнув:

— А ну, Михайле Івановичу, бариню...

— Наталю Миколаївно, коли не потребуєте, зробіть компанію.

Вчителька, не давши просити, піднялася.

Вона була невеличка на зріст, але дуже доладу збудована, отже, не здавалася маленькою. Вона перебирала ногами в маленьких, дивовижно маленьких повстияничках, підняла над головою хустку й кивнула Дронову.

Старий по-молодецькому бундючно тупнув ногою. Музика примнула. Навколо дружньо підтримали.

— А ну, гол...

Ніжки Наталі Миколаївни рухалися все швидше. В очах Дронова все, що відбувалося, розтоплювалося в безкрає щастя. Старий уже не танцював. Тільки колінами відбивав темп. Пальці Дронова несамовито перебирали клявіші.

— Годі—махнула хусткою Наталя Миколаївна й упала на лавку.

— Браво браво,—кричали навколо.—Просимо...

Дронов повернувся до неї. Їхні очі зустрілися.

Мишка на мить ясно відчув, що вони стали один для одного більш ніж знайомі.

XXIII

Ще не синів світанок, коли Дронов прокинувся. Сів. І перша думка була

— Село...

Поруч, укритись дохою, спав Фомін. Старого в кімнаті вже не було. Подивився на годинника. Пів на п'яту.

Йому снився тяжкий сон... Він ішов у напрямі до села... Сам... Хоч ні... Поруч з одного боку ніби йшли, розпливаючись у просторі, якісь постаті й кричали йому... Раптом з другого боку з'явилися люди, що їх він ясно бачив, до їх звертався з якимись болючими запитаннями, але відповіді не було... Він прямував далі... Манячили дахи... Шпиль дзвіниці. І все прикрив, швидко напливаючи, туман. Він був на селі. І все увірвалося...

— Туман...

— А де вона? Так, так, її ж запросила хазайка до себе почувати.

Фомін розплющив очі. Вуса його були сплутані, машинально став їх розчісувати.

— Доброго ранку. Котра година?

— Близько п'ятої.

— Тю... от заснув ледар...—Фомін швидко скинув доху. Він був одягнений і тільки натяг повстяники. Зник за дверима. Дронов ще лежав. Спочатку в нього не в'язалися ніякі думки. Хотілося схопити щось, після чого, здавалося, повернеться знову звичайна логіка думок.

— Аго, от... правда... килими. Неодмінно натисну на Наталю Миколаївну. Впіймаю на слові. Це не остання справа. Вона зможе нову галузь дати в господарстві.

Ця думка відсвіжила й підбадьорила. Спричинений безглуздиним сном тяжкий настрій почав зникати.

— А, що буде, те буде. На місці побачимо. А головне — ініціатива...

Із хазайчиної кімнати вийшла вчителька.

— Ви все ще байдикуєте?—крикнула вона, швидко проходячи кімнатою.

Дронов скочив і похашливо став одягатися, бережно пози-

раючи на двері, що зачинилися за Наташею. Уже готовий. Вийшов на ганок.

Поволі світало. Його здивувала м'якість повітря. Дихаючи, відчував тустість пари. Наваживсь умитися свіжим снігом. Збіг сходами на двір. Раптом щось стукнуло по його голові. Далі—вдар у груди. На ганку стояла дівчина й якраз націлялася третьою сніжкою в коліно.

Дронов уже встиг зім'яти в руках сніжку й кинув. Сніжка поцілила в стовп ганку, і сніжинки, розпорошившись, заліпили все обличчя Наталі. Вона, весело сміючись, сховалася за двері.

Із стайні вийшов Телешов. Він піс у руках торбинки, на дні яких бовтався недоїдений мокрий овес. Старий весело підморгнув Дронову. Приспішив збиратися, бо «колгоспні конячки» незабаром доїдять сіно. Дронов побіг угору, швидко зібрав речі й, щоб не забути, навмисне поклав згори гармонію. Вкупі снідали. Старий, очевидячки, тимчасово відмовився від бойкоту «приватних» продуктів і смачно їв.

Фомін під час усього сніданку був надзвичайно люб'язний. Коли вивели коней до саней, трапилася неприємність. Один із колгоспівських жеребців закульгав і, головне, не притяжний, а голобельний, буланний.

Старий розгубився, повів коня, що дуже шкутильгав, до стайні, потім назад у двір. Нічого не знайшов, але було видно, що біль почувався, бо кінь, коли доторкалися, відбивався. Вийшов Фомін. Він почав сам оглядати коня. Висловив співчуття.

— Конче треба коваля, Захаре Степановичу,—тут щось із підковою.

Речі лежали на снігу. Старий почухав потилицю й вийшов до воріт.

Біля ворот він повернувся до Дронова, ніби щось хотів сказати, та потім зник.

— А довго провотгузиться старий?—спитав Дронов досадливо.

— Не знаю, все залежить від того, як із конякою. Коли вся причина в підкові, то за годину і випорається.

Сходами спускалася Наталя Миколаївна. Вона була одягнена в доху. На голові біла в'язана хустка, в пуху якої її обличчя здалося Дронову по-дитячому привабливим.

— Ідемо?—звернулася вона до Фоміна.

— Та ми можемо, а от з товаришем Дроновим лихो. У старого закульгав кінь.

Наталя Миколаївна зробила комічну сумну гримасу.

— Знаєте що, їдьте з нами.

— З великою приємністю,—і одним махом поставив свої речі в зелені санки Фоміна. Той допоміг йому вкласти їх і повернувся до вчительки.

— Наталю Миколаївно, коли вже так, дозвольте мені лишитися. Поїду з старим. У мене саме в Чарському кредитовому на годину—півтори справа є. Дорогу ви знаєте... А товариша Дронова здасте біля ради Медведєву.

— Але тільки я правлю,—жваво погодилася Наташа й сіла спереду.

— А коли стомитеся, товариш Дронов потримає віжки. Хай повчиться. Тепер він наш. Сільський.

— Добре, добре. А ви, пасажире, сідайте,—звернулася вона з удаваною суворістю до Дронова.

Дронов сів. Сани вилетіли із воріт. Фомін щось крикнув, але вони не почули за дзвоном бубенців. Дронов тішився з того, як впевнено тримала віжки Наталя Миколаївна, й щиро заздрих. Він обережно виліз і сів поруч неї спереду. Зручно вместилися обом. На одному повороті Наталя Миколаївна похитнулася. Дронов схопив її за талію і так держав її довго. Від незручної, незвичайної пози і від близькості дівчини йому зробилося жарко. Він невпевнено зняв руку. Зовсім збентежився. Наташа подивилась на нього й дзвінко розсміялася.

— Ну, правте, ви,—сказала вона, стримуючи коней, щоб ішли поволі.

Спустилися крутим схилом Чари. Переїхали лід, піднялися на другий берег. Тут вони були на височині.

Раптом Наталя Миколаївна показала вперед.

— Бачите? Це наше село.

Густа молочна рідина затягла обрій. Дронову здавалося, що віддалік щось темніє.

— Де?

— Он, он... просто...

— Нічого не бачу.

— Не бачите? А, закрив туман.

— Туман...

— Так, за цим туманом... верст вісім до Алешина....

Дронов напружив зір. Навіть трохи піднявся. Нічого не було видно за густим повзучим туманом. Він сів, подивився на Наташу.

— Нічого не бачу... крім вас.

— Непоправний,—вона відвернулася, удаючи, ніби сердиться.

Пристяжний почав басувати. Наташа раптом вирвала віжки. Коні злякалися й понесли. Обидва мало не попадали назад. Дронов, вчасно втримавшись правою ногою, схопив за плече Наталю Миколаївну і раніш, ніж вона могла відхилитися, поцілував її просто в губи.

— Не... треба,—сказала вона уперто.

Дронов бачив, що справді образив її, але від радості не знаходив слів.

Так їхали мовчки кілька довгих хвилин.

— Обіцяйте мені...

— Пробачте...

— Це цілком зайве, товаришу Дронов. Без цього могли обійтися прекрасно. Ви гадаєте що я розплачусь чи що (ї голос справді затремтів). Це, знаєте...

— Наталю Миколаївну, я ніколи більше... якщо ви самі не захочете,—сказав він щиро.

Наташа спершу стримувалася, але тим рвучкіше прозвучав її сміх.

— Комік! Ви гадаєте, що я, звичайно, схочу.

— Сподіваюся,—сказав він із удаваною скромністю.

— Ну, не сподівайтесь,—сказала вона, і в голосі вже не було образи. Знову мовчанка. Але цим разом мовчанка приємна.

Дронов усе водив очима, шукав село.

— Я хочу вас попередити,—промовила Наталя Миколаївна несподівано,—що на селі вам буде спочатку дуже важко. Про це хотіла побалакати з вами. Кулагін прохав...

— Дуже цікаво... Будь ласка.

— До минулої осені, поки хлібозаготівлі не стали гострим питанням, в Алешині радянська влада існувала номінально. Розумієте?

— Номінально—це назва чи що?

— Ніби так. Тобто рада була, на чолі стояв голова, вказівки діставали згори, виконували акуратно, але все ж таки фактично це була не рада. Бо не в цій сила як зветься — старостою, головою чи як... Вірно?

— Розумію. Глитаї орудували.

— Ну так. Та тільки так, як ви кажете глитаї, я за цим не почуваю нічого. Адже комуністи в Алешині були теж, а проте по-справжньому не було ради

— Це я не зовсім розумію...

— Я вам поясню. Алешино, бачите, село багате, тим то й реакційне. Реакційне ще й через те, що біля влади бідняки, що аж по горло в боргах у глитаїв (от як заплутано). А Алешино невеличка точка в цій величезній державі. Бідняки позичили владу, віддали її набір, і комуністи не могли скасувати цю «традицію».

— Ви хочете сказати, що Фомін

— Фомін це окремо. Я вам хочу оповісти тільки про останні події, щоб вам не повторити помилок Гвоздьова.

— Про цього Гвоздьова стільки балакають.

— Ну, є підстави! Багато чого він наробив. І не думайте, що тільки поганого. Але того, що він об'єктивно корисного зробив, того надто мало. Одне слово, до минулої осені в Аleshині все йшло як слід. Був неп і неп квітнув. А коли державі стало потрібне зерно, та до того ж плановим порядком, глитаїні це, звісно, прийшлося не до смаку. Приїхав товариш із центру. Це був бригадир Гвоздьов, енергійна, навіть надто енергійна людина. Особисто мені він не подобався з першого погляду.

— Чи так?

— Слухайте мене серйозно. Я вам кажу, що мені він дуже не подобався. Чекіст так, чекіст сяк—почав він з цього. А навіщо це було потрібне?

— Правда.

— Почалися заготівлі. Спершу йшло цілком гаразд. Він організував бідноту, оголосив класову політику, а другого тижня почав пити... Спочатку вони пили з Комоліном і з секретарем осередку Харченком, що був просто глитаїським прибічником, а Комолін (непевний тип) зробився правою рукою Гвоздьова. Але хто винен, що в Гвоздьова обидві руки виявилось лівими? На квартирі він був у Сьомкіних, глитаїв дуже мирних. Пили разом, і класова політика потроху загубила своє обличчя. Він був владний, але необачний. Ви питаєте за Фоміна. Він був із ним, але був прикомандирований від сільради. І треба сказати, що Фомін був один із перших, хто після статті «Дубінушки» викрив Гвоздьова.

— А конкретно, що сталося?

— Почалося з того, що заготівлю почали з бідняків при-скіпуванням. А глитаї ніби добровільно здавали хліб. Тих бідняків, що наматилися приховати деякі лишки, він, для прикладу, притиснув. Правда, він казав в осередку, що потім поверне дещо, але до цього не дійшло. Тим часом Гвоздьов одержав кілька загрозливих анонімок. Тоді він кинувся в другу крайність: щоб виправити помилки, він накинувся на глитаїв. Влаштував демонстрацію. Примусив осередок ух-

валити резолюцію про те, щоб налякати ворогів радянської влади, які не здають хліб. Зібрав молодь, партійців і частину бідноти, пошили чорні прапори з написами: «тут живе ворог соціалізму», «бойкотуй заховувачів хлібних лишків». Склали списки, треба сказати, цілком несправедливо. Туди, наприклад, потрапило кілька колишніх партизанів. Молодь із дзвоном, галасом, биттям старого посуду, з чорними прапорами, рушила по вулицях. Біля воріт тих, хто був у списку, натовп зупинявся. Ворота мазали дьогтем. Малювали шибениці. Прикріплювали чорний прапор. Траплялося, що входили в будинок, перевертали теть усе, хазяїнові на лобі дьогтем намазували хреста, на шиї ще якийсь знак і йшли далі... На відповідь другого вечора не зовсім тверезого Гвоздьова побили, відняли в нього револьвера і до цього всього вкинули його в якусь брудну калюжу. Потім приїхала міліція, комісія, прокурор. Осередок розпустили, секретаря заарештували, кількох глитаїв забрали. Гвоздьова зняли, звичайно. Перемістили декото й у раді. Весело було, одне слово.

По невеличкій павзі Дронов сказав:

— Ви про Фоміна хотіли розказати.

По обличчю Наталі Миколаївни пробігла тінь. Вона подивилася на Дронова. В очах була товариська серйозність.

— Знаєте, тяжко про цю історію говорити. На селі багато пліток до вас дійде, але треба сказати, що коли до Гвоздьова біднота мовчала, так тепер вона надто багато балакає.

— Ви діро Телешова?

— Ні. Старий хоч і має свої вади, але загалом людина правильна. Саме правильна, інакше не назвеш. Щоправда, керівництва потребує. От Фомін—зовсім інше. Треба вам сказати, що Фомін тутешній, із бідняків і це він завжди підкреслює. Хлопцем учився в місті—прикажчикував. Коли повернувся на село, почав служити в Козьмінх. Звідси забрали на військову службу. Зробився унтером. На початку революції працював у ревкомі. Під час громадянської війни ховався. Потім, ніби з примусу, служив у колчаківській мі-

ліції. Незабаром утік. Тинявся десь по горах. Уліз до якоїсь наукової розвідчої експедиції і під її захистом просидів усю громадянську війну. Коли буря втихла, він почав робити хліб і на початку непу опинився одним із найзаможніших людей на селі.

— А чого він так розбагатів?

— Тут багато непевного. За одніми відомостями він за роботу в горах одержав золото, іншу кажуть, що ніби коли в міліції служив, то... чимсь піджився. Є такі, що ладні казати, ніби, коли білі відступали, він за Чарою керував невеликою групою «роззброювальних» партизанів і...

В цю мить пристяжний став цапа. Коні захропли й помчали вперед. Дівчина схопила віжки й кивнула вбік:

— Бачите?..

Дронов повернувся. Змахнув сльозинку, що виступила від раптового вітру.

Недалеко від дороги, сидячи на задніх лапах, сіріла велика собака.

— Вовк!

Дронов скинув кожуха, вихопив револьвер.

— Ні,—крикнула Наташа.

Але вже прозвучав безсилий постріл. Коні підхопили як скажені, й стерті грудки снігу замайорили в очах.

— Тримайте,—крикнула Наташа.

Дронов схопив віжки, але коней стримати було неможливо.

Вовка вже не було видно, тільки сніг білів навколо. Коні дишали важко, зі свістом, пристяжна почала гикати.

— Тримайтеся стовпів.

Дронов трохи спустив віжки й побачив, як над жмутом соломи на викинутій Наташею мотузці б'ються вовки. В руках Наташі чорніла гвинтівка.

— Стріляйте.

Вона мовчки похитала головою.

— Скільки їх?

Наташа на пальцях показала чотири.

Дронов засміявся. Йому здалося чудним, що двоє озброєних людей перелякалися чотирьох вовків. З усього було видно, що Наташа Миколаївна вміє поводитися зі зброєю. Дронов не хотів здатися наївним в її очах і не настоював на своєму.

— Придержте коней, а то вони зараз попадають.

Вони їхали через невеликий лісок. Дронов уже привчився орудувати віжками. Стримував то одного, то другого коня.

Цілком несподівано вони опинилися на вулиці села. Коні сами пішли ристю.

XXIV

— От вам і рада,—сказала Наташа, спиняючи коней. Над будинком, помітним серед ряду інших, вкрай вишвілілий тріпотів лахміттям прапор.

— Ну, з приїздом,—весело сказала вона й простягла руку.

— Коли побачу вас?

— Коли буде вільний час, заходьте.

— Де живете?

— У Блошиних. Тут недалеко, поруч школи. Спитайте, вам покажуть.

— Неодмінно, неодмінно прийду.

Дронов зняв свої речі, гармонію перекинув через плече й перескочив канаву.

— Ей, хто тут?—крикнув він, увіходячи до приміщення. Дід із підстриженою білою бородою, з зовнішністю інтелігента, висунув голову й через окуляри подивився на Дронова.

— Вам кого?

— Голову або когонебудь..

— Крім мене зараз нікого немає. Ви, мабуть, із Москви?

— Так.

— Проходьте, будь ласка, тут холоднуvато. Зараз прийде посланець, покищо погрійтеся.—Догодливо нахилився до чемодана Дронова, але той відсторонив його.

— Що ви?.. я сам...

У канцелярії, справді, було тепло.

Мишка скинув колгоспну доху, озирнувся.

— Значить, приїхав.

— Та за вами ж виїхали.

— У Телешова кін закульгав. А ви хто тут будете, товаришу?

— Бачите, репрезентую тут радянську владу. Заступник поїхав до району, а голова навіть носа не показує. Бідняк. Бідняцькі інтереси ніби сторожить. Виборний. Ех, зневірився я в народ. Що більше їх бачиш, то далі від їх стаєш.

Дронову зробилося душно. Міркування старого впливали на його як гаряче куряве повітря. Спазмою душили.

Як свіжий вітрець ускочив у кімнату Вічкуткін, витріщився на Дронова.

— Приїхали?

Засоромлений своєю сміливістю, додав тихо:

— Добридень!

— Це наш посланець. Ватажок комсомолу. Вічкуткін— сказав Гіяцинтов.

— А, комсомол? Здоров був, братіку,—зрадів Дронов і ляснув парубка по плечі.

Вічкуткін розквітнув. Стисли один одному руки.

— Я зараз,—сказав і щез.

Гіяцинтов порався коло печі.

— Сьогодні неділя. Але якби й у понеділок приїхали, однаково нікого не знайшли б. Медведєв гарна людина, тільки який з нього голова. Здається, він сам прийшов; видать, нема правила без винятку.

Увійшов Медведєв і ніби зляканими, а більше цікавими очима подивився на московського товариша.

— Товариш Медведєв?—спитав Дронов.

— Так точно,—божнув той по-солдатському й зразу заметушився:—ей, Колю, Вічкуткіне, слухай.

— Чого тобі?

- Багажок товариша треба віднести на квартиру.
- А куди?
- У Олександра Степановича з вулиці житиме.
- Зараз,—потопився Вічкуткін і гукнув через двері:
- Сапо!

Зайшов парубок і голодними очима став обмацувати з усіх боків Дронова.

— Бери чемодан. До вас поставимо.

Парубки швидко схопили речі. Вічкуткін спитав:

— Гармонію так само брати?

— Звісно, звісно, чого здря питаєшся?—наказував Медведєв.

Коли хлопці пішли, голова нерішуче заморгав очима. Його роля була виконана, і він не знав, куди тепер себе дівати.

— Хто у вас керівник бідноти?

— А це в нас Захар Сидорович. Ви вже його знаєте. Ох, і завзятий же.

— Тоді знаєте що, я спершу з своїми партійцями побачусь, побалакаю.

— Це можна. Парубчак поверне, до всіх і збігає. Тільки не дуже їх тут багато, усього п'ять чоловіка.

— Нічого, малий перець, та міцний. Тепер я шостий.

До кімнати увійшов чоловік. На ньому була добре пошита, але вже зношена кавалерійська шинеля. На голові надламана сіра папаха з червоним суконним верхом. Хромові чоботи були блискуче начищені. Голене обличчя подзьобане ряботинням. Одне темне око неспокійно косило. Загалом він справляв вражіння військової людини, що давно вже, проте, не служить.

Він увійшов мовчки, мовчки підійшов до голови, мовчки подав руку. Потім повернувся до Дронова й спитав:

— Московський товариш?

Дронов мовчки хитнув головою й про себе сміявся.

— Дуже приємно,—сказав той, не соромлячись і пильно розглядаючи Дронова.—Я вас, товаришу, бачив колись.

— Усе може бути,—погодився Дронов.

— На східньому, може, фронті?

— Ні.

— В Омську бували колинебудь?

— Ніколи в житті.

— Ну, тоді на Врангелівському, чи що...

— Я ніколи ні на якому фронті не був,—сказав Дронов, щиро ніяковіючи.

— Ну тоді я вас сплутав. Ага, так, пригадую навіть із ким. Це було на польському фронті, тоді я в башкирській бригаді служив. Там був такий політрук, до вас подібний. Ух, і хлопець же був. Теж москвич. З Путиловського.

— Путиловський завод, товаришу, в Ленінграді.

— Ну так ленінградець був, путиловець.—І він, наче й не було нічого, почав довго оповідати, як під Києвом у двадцятому році башкирська бригада садонула польську армію просто в саму печінку.

Медведев почав помітне нервуватись. І коли Дронов відвернувшись закурював, краєм ока помітив, як голова пхнув прибулого в бік.

— Петре Осиповичу, сходить би ти до Писаренка в колгосп, сказав би, що його просять сюди.

— В чім річ?

— Товариш хоче зібрати партійців.

— Та я ж сам і є партієць.

— Як ваше прізвище?—зацікавився Дронов.

— Комолін,—сказав той притихши.

— Комолін. Так, я чув уже про вас. Так скажіть решті, щоб прийшли сюди.

Комолін знехотя встав, видно було, що з приємністю відмовився б від доручення, але не наважувався. В цю мить увійшов Вічкуткін.

— Речі здав.

— Ну, а тепер скоріше до комуністів,—сказав начальницьким тоном Комолін—та моторніше.—І наче нічого не сталося, попрохав цигарку у Дронова.

Дронов вийняв пачку (він розмовляв з Медведевим про кепоспи) і мовчки простяг Комолінсі. Той галантно витяг одну, постукав мундштуком об ніготь великого пальця, запалив сірника і, не закурюючи, чекав, поки Дронов наготує свою цигарку.

Коли Дронов закурив, він потяг вогонь до своєї цигарки і, випустивши розкішний клуб диму, промовив:

— Цигарки не з потаних. Перший сорт «А».

Медведев щиро дивувався, як легко поводився Комолін із москвичем.

— Ну й наволоч,—подумав він із заздрістю.

Далі буде

ОЛ. МАСЛЯНИЙ
НАД РУДНЯМИ

Завжди тут робота
швидкою ходою,
Завжди тут стукіт
машин,
Завжди пробігають
вагони з рудою
Дзвінь, стук, дзвінь...
Над руднями гама
крицева—ударна!
Снує металеві пісні;
Чому ж шахтареві
рудитися марно,
Пісень не співати
про дні ці ясні?